JOURNAL OF GENERAL TURKISH HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2667-5366

GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT:3, SAYI:5 VOLUME:3,ISSUE:5

GTTAD

JOURNAL OF GENERAL TURKISH HISTORY RESEARCH

GENEL TÜRK TARİHİ
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT:3 SAYI:5 VOLUME:3 ISSUE:5

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi
Abdolvahid SOOFİZADEH

Dr. Öğr. Üyesi
Selim Serkan ÜKTEN

GTTAD

GTTAD

GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 3, Sayı: 5, Ocak 2021

GTTAD

JOURNAL OF GENERAL TURKISH HISTORY RESEARCH

Volume: 3, Issue: 5, January 2021

e-ISSN: 2667-5366

Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (GTTAD), Türk tarihine ve kültürüne dair bilimsel araştırmaların üretilmesini ve okuyucuya ulaştırılmasını amaç edinen Uluslararası Hakemli bir dergidir. GTTAD, Türklerin siyasi tarihleri, devlet gelenekleri, sosyal hayatları, askeri ve iktisadi faaliyetleri, dini inançları, kültür ve mitolojileri vb. kapsamdaki konuları ele alır ve bu alandaki disiplinleri de yayın sahası olarak değerlendirir. Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayımlanan dergide Türkçe, İngilizce, Rusça ve Farsça makalelere yer verilir. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar ilk etapta Yayın Kurulu tarafından yazım ilkelerine uygunluk ve özgünlük açısından incelenir. Yayımlanması uygun bulunan yazılar adları gizli tutulan iki hakeme gönderilir. Hakem süreçleri tamamlanan makaleler Yayın Kurulu'nun nihai değerlendirmesi ve kararı sonrasında dergide yayımlanır. Dergide yayımlanan makalelerde savunulan görüşler Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisini hiçbir surette bağlamaz. Yayımlanan makale ve yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Gönderilen makalelerin özgünlük testi *Turnitin* programı ile denetlenmektedir. https://www.turnitin.com/

Journal of General Turkish History Research (JGTHR), is an International Refereed Journal aiming at producing and delivering scientific research on Turkish history and culture. JGTHR deals with topics such as the political history of the Turks, their state traditions, social lives, military and economic activities, religious beliefs, culture, and mythology; evaluates the disciplines in this field as a broadcasting field. The journal is published twice a year in January and July and includes articles in Turkish, English, Russian and Persian languages. Each article is examined by the Editorial Board regarding writing principles and originality. The approved ones are sent to two independent experts for double-blind peer review. The articles for which the peer review process is completed are published after the final evaluation and decision of the Editorial Board. Authors are responsible for their articles. Any of their ideas are individual and does not bind the JGTHR. No article is returned to the authors**.**

The articles sent are controlled for plagiarism by the *Turnitin* programme. https://www.turnitin.com/

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE ADDRESS

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Isparta-Afyon Karayolu 8. Km Çünür Doğu Yerleşkesi 32260 Isparta

E-posta: ozgurturker@sdu.edu.tr

GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF GENERAL TURKISH HISTORY RESEARCH
e-ISSN: 2667-5366

DERGİ SAHİBİ / OWNER
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TÜRKER

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa GÖKÇE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Oktay BERBER (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi-Eskişehir/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Eralp ERDOĞAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Abdolvahid SOOFİZADEH (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi S. Serkan ÜKTEN (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TÜRKER (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)

YAYIN DANIŞMA KURULU / BROADCAST ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Melek ÇOLAK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Farhod MAKSUDOV (Institute of Archaeology of Uzbekistan Academy of Sciences-Tashkent/UZB.)
Doç. Dr. Hasan IŞIK (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tülay YÜREKLİ (Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Tuba TOMBULOĞLU (Mersin Üniversitesi-Mersin/TÜRKİYE)
Dr. Aslı ÇANDARLI ŞAHİN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)
Dr. Tevfik Orkun DEVELİ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)
Arş. Gör. Selim KARAGÖZ (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / PUBLICATION COORDINATOR
Dr. Öğr. Üyesi Tuba TOMBULOĞLU
HALKLA İLİŞKİLER / PUBLIC RELATIONS
Ahmet DOĞAN
SEKRETERYA / SECRETARIAT
Halil Can AKGÜN
Ahmet KARADENİZ
Muhammed Emin KOÇAK
İsmail Hulusi ŞENYIL
Ömer GÖK
İNDEKS KOORDİNATÖRÜ / INDEX COORDINATOR
Onur YILDIZ
TÜRKÇE EDİTÖR / TURKISH LANGUAGE EDITOR
Fatma Gülşah EKİZOĞLU
Fatma KAYILAN
İNGİLİZCE EDİTÖR / ENGLISH LANGUAGE EDITOR
Arş. Gör. Mehmet BAYRAM
RUSÇA EDİTÖR / RUSSIAN LANGUAGE EDITOR
Arş. Gör. Selim KARAGÖZ
FARSÇA EDİTÖR / PERSIAN LANGUAGE EDITOR
Dr. Öğr. Üyesi Abdolvahid SOOFİZADEH
KAPAK TASARIM / COVER DESIGN
Emine ÇAKIR

ULUSLARARASI BİLİM DANIŞMA KURULU
INTERNATIONAL SCIENTIFIC ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL (Yeditepe Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA (Inst. of Far East. Stud. of the Russ. Academy of Sci.-Mosc./RUSSIA)
Prof. Dr. Alfiya YUSUPOVA (Kazan Federal University-Kazan/RUSSIA)
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR (Tokat Gazi Osmanpaşa Üniversitesi-Tokat/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Behset KARACA (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Eşref BUHARALI (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE) (Emekli)
Prof. Dr. Éva CSÁKİ (Pázmány Péter Catholic University-Budapest/HUNGARY)
Prof. Dr. Fayaz Huzin (Tatarstan Academy of Sciences-Kazan/RUSSIA)
Prof. Dr. Gaybullah BABAYAR (Uzbekistan Academy of Sciences-Tashkent/UZBEKİSTAN)
Prof. Dr. Haldun EROĞLU (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hamza KELEŞ (Gazi Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hayri ÇAPRAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Iskander GİLYAZOV (Kazan Federal University-Kazan/RUSSIA)
Prof. Dr. İlhan ŞAHİN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Karjavbay SARTKOJAULI (L. N. Gumilyov Eurasian National University-Astana/KAZ.)
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Emekli Öğretim Üyesi-Sakarya/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Gazi Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ (Gazi Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mualla YÜCEL (İstanbul Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necmettin AYGÜN (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Kahramanmaraş/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Pap NORBERT (University of Pécs-Pécs/HUNGARY)
Prof. Dr. Refik TURAN (Türk Tarih Kurumu Eski Başkanı-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Rudi MATTHEE (University of Delaware-Delaware/USA)
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Sezai BALCI (Giresun Üniversitesi-Giresun/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tsend BATTULGA (Mongolia National University-Ulaanbaatar/MONGOLIA)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zsombor Tibor RAJKAI (Ritsumeikan University-Kyoto/JAPAN)
Doç. Dr. Alper ALP (Eğitim Müşaviri-Moskova/RUSYA)
Doç. Dr. Cihad CİHAN (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Cihat YILDIRIM (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Farhod MAKSUDOV (Institute of Archaeology of Uzbekistan Aca. of Scien.-Tashkent/UZB.)
Doç. Dr. İbrahim ERDAL (Yozgat Bozok Üniversitesi-Yozgat/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Lazat DİNASHEVA (Ahmet Yesevi Üniversitesi-Türkistan/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Müslüme Melis SAVAŞ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Simonné Piroska PALLÓS (Emekli Öğretim Üyesi-Kaposvár/HUNGARY)
Doç. Dr. Szilard SZİLAGYİ (Universty of Bucharest-Bucharest/ROMANIA)
Doç. Dr. Tümen SOMUNCUOĞLU (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yunus İNCE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)

Doç. Dr. Zufar SHAKİROV (Kazan Federal University-Kazan/RUSSIA)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÜSTÜN (Ege Üniversitesi-İzmir/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU (İstanbul Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ali MIYNAT (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza YAĞLI (Giresun Üniversitesi-Giresun/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Aysel ERDOĞAN (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi-Osmaniye/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Eman HAYAJNEH (University of Jordan-Amman/JORDAN)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOZKUŞ (Hitit Üniversitesi-Çorum/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Nebi SALİM (Shahrood University-Shahrood/IRAN)
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DALKESEN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Selim KARAKAŞ (Giresun Üniversitesi-Giresun/TÜRKİYE)
Dr. Ali İhsan ÇAĞLAR (Giresun Üniversitesi-Giresun/TÜRKİYE)
Dr. Cezmi KARASU (Emekli Öğretim Üyesi-Eskişehir/TÜRKİYE)
Dr. Eva Kincses NAGY (University of Szeged-Szeged/HUNGARY)
Dr. Gábor FODOR (İstanbul Macar Kültür Merkezi-İstanbul/TÜRKİYE)
Dr. Gábor SZŐLLŐSY (The Museum and Library of Hungarian Agriculture-Budapest/HUNGARY)
Dr. Ganbat LKHUNDEV (Mongolian Academy of Sciences-Ulaanbaatar/MONGOLIA)
Dr. Khalida DEVRİŞEVA
Dr. Igor SEMYONOV (Inst. of History, Arch. and Ethnography- Makhachkala/RUSSIA)
Dr. Ivan FUKALOV (Bishkek Academy of Finance and Economics- Bishkek/KIRGIZISTAN)
Dr. Nándor Erik KOVÁCS (Eötvös Loránd University-Budapest/HUNGARY)
Dr. Mevlüt AKDERE
Dr. Petr KUÇERA (Hamburg University-Hamburg/GERMANY)
Dr. Zahra ABOLHASSANİA (University of Tehran-Tehran/IRAN)
Dr. Zelfira ŞÜKÜRCİYEVA (Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi-Simferpol/KIRIM)

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER / THE JOURNAL IS INDEXED IN

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ (Harran Üniversitesi-Şanlıurfa/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nimet YILDIRIM (Atatürk Üniversitesi-Erzurum/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Özgür YILDIZ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Abdullah BAKIR (Süleyman Demirel Üniversitesi-Isparta/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Biray ÇAKMAK (Uşak Üniversitesi-Uşak/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU (Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Eralp ERDOĞAN (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Tekirdağ/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gülay ÇINAR (Afyon Kocatepe Üniversitesi-Afyonkarahisar/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mesut KARAKULAK (Ordu Üniversitesi-Ordu/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK (Sakarya Üniversitesi-Sakarya/TÜRKİYE
Doç. Dr. Murat ÖZKAN (Ordu Üniversitesi-Ordu/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mustafa KALKAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi-Çankırı/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Müslüme Melis SAVAŞ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Selahattin SATILMIŞ (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tülay YÜREKLİ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi-Aydın/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip İPEK (Aksaray Üniversitesi-Aksaray/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet VURGUN (Marmara Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Bilal KOÇ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DAĞLAR (Iğdır Üniversitesi-Iğdır/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Meryem DOYGUN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi-Ağrı/TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Özkan DAYI (Bayburt Üniversitesi-Bayburt/TÜRKİYE)
Öğr. Gör. Dr. Tolgahan KARAİMAMOĞLU (Mersin Üniversitesi-Mersin/TÜRKİYE)
Dr. Abdrasul İSAKOV (ANKASAM-Ankara/TÜRKİYE)
Dr. Aslı ÇANDARLI ŞAHİN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE)
Dr. Cihan ORUÇ (Artvin Çoruh Üniversitesi-Artvin/TÜRKİYE)

Editörden…

Dergimizin 5. Sayısında 11 adet makale yer almaktadır. Tamamı araştırma türünde olan makaleler dergi ekibi tarafından her aşamada titiz bir çalışma ve incelemenin ardından yayına hazır hâle getirilmiştir. Bu sayıda Türk araştırmacıların yanı sıra, Özbekistan ve İran'dan araştırmacılar da katkı sunmuştur. Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi (GTTAD) her sayıda uluslararası yayın kriterleri ve etiğine uygun olarak hareket ederek niteliğini arttırmaya devam etmektedir.

"Kımızın Türk Tarihi ve Kültüründeki Yeri" adlı çalışmasında Merve Yalımel, konargöçer Türk topluluklarının tarih boyunca temel gıda maddelerinden biri olan kımızın, bozkır yeme-içme kültüründeki önemini ele almanın yanı sıra üretimi, özellikleri ve insan sağlığına etkilerini de incelemiştir.

Ahmet Küçükkalfa "Firdevsi ve Şahname'nin Kayıp Hikâyeleri" adlı makalesinde, İranlı ünlü şair Firdevsî'nin Şehname adlı eserindeki muhtelif hikâyelerini inceleyerek, destandaki bazı hikayelerin tarihî hadiselerle benzerliğine dikkat çekmiştir.

Furkan Kutlu, "Berke Han Döneminde İslam Dininin Altın Orda Devleti'ne Etkisi" başlığıyla kaleme aldığı çalışmasında Berke Han döneminde İslamiyet'i kabul eden Altın Orda Devleti'nin siyasi, iktisadi ve kültürel olarak nasıl bir değişim yaşadığını incelemiştir.

"Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin Ortak Söz Varlığında Askerî ve Siyasî Terminoloji Üzerine Bir Değerlendirme" adlı çalışmasında Özge Sönmezler Duran, Kıpçak Türklerinin tarihi ve kültüründe önemli bir yeri olan Codex Cumanicus adlı esere göre, bölge Türkçesindeki askerî ve siyasi terminoloji üzerine bir değerlendirme yapmıştır.

Ahmet Korkmaz'ın kaleme aldığı "Kara-Koyunlu Ordusunda İnsan Unsuru ve Görevliler" adlı makalede yazar, Türkmen kökenli siyasi oluşumlara has devlet teşkilatlanmasını Türk-Moğol gelenekleriyle bütünleştiren Kara-Koyunlu Devleti'nin askeriyesini incelemiştir. Makalede Kara-Koyunlu ordusunu oluşturan askerî birimler ile ordudaki görevliler ve askerî unvanlar incelemiştir.

"Safeviler Döneminde Teberrailer" adlı çalışmasında Farbod Mazlumi, Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in, Şiiliği yaymak ve Sünnilikle rekabet edebilmek için kurduğu Teberrailer teşkilatının Safeviler devrindeki faaliyetlerini incelemiştir.

"Anadolu'daki Eşkıyalık Faaliyetlerine Dair Bir İstatistik (22 Numaralı Mühimme Defteri Işığında)" adlı çalışmasında Teslime Ata, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde giderek artan eşkıyalık faaliyetlerinin sebep ve sonuçlarını 1573 tarihli mühimme defteri ışığında değerlendirmiştir.

"Taşkent Özbeklerinin Kıyafet Kültüründe Giysinin Koruma İşlevine İlişkin Düşünceler" adlı makalesinde Gülçehra Zununova, Taşkent Özbeklerinde giysilerin koruyucu işlevleriyle alakalı inançları incelemiş ve onların ritüellerdeki rolünü ele almıştır.

İranlı araştırmacılar Mohammad Nabi Salim ve Qasem Cheraqch tarafından kaleme alınan "Russia, Zands and the Issue of Caucasus" adlı makalede yazarlar, Afşar Hanedanı'nın çökmesinden sonra İran'da iktidarı ele geçiren Zend Hanedanı devrinde, Rusların, Kafkasya'nın İran'ın hâkimiyet sahasındaki kısmında etkisini arttırmasını ve bu durumun sebeplerini incelemişlerdir.

Hüseyin Şen tarafından kaleme alınan "Ömer Han Dönemi Hokand Hanlığı (1809-1822)" adlı makalede yazar, Hokand Hanlığı'nın önemli hükümdarlarından biri olan Ömer Han'ın genişleme siyasetini ele almanın yanı sıra, teşkilatlanmada yapmış olduğu reformlar ve dönemin kültürel hayattaki gelişmelerine değinmiştir.

Nuray Bilgin'in "Osmanlı Devleti'nde Mekteb-i Harbiye" adlı çalışmasında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra orduyu modernleştirme girişiminde bulunan Osmanlıların kurmuş olduğu askerî okullardan biri olan Mekteb-i Harbiye ele alınmıştır. Özellikle Milli Mücadele'nin önemli

subaylarının yetiştiği bu askerî okulun, verdiği eğitim ve kurumda verilen dersler çalışmada incelenmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Abdolvahid SOOFİZADEH

Dr. Öğr. Üyesi S. Serkan ÜKTEN

Editörler

GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 3, Sayı: 5, Ocak 2021

JOURNAL OF GENERAL TURKISH HISTORY RESEARCH
Volume: 3, Issue: 5, January 2021

İÇİNDEKİLER | **CONTENTS**

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | **RESEARCH ARTICLES**

MERVE YALIMEL

Kımızın Türk Tarihi ve Kültüründeki Yeri | *The Importance Of Koumiss in Turkish History And Culture*

ss. 1-12

AHMET KÜÇÜKKALFA

Firdevsi ve Şahname'nin Kayıp Hikâyeleri | *Ferdowsi And Lost Stories of Shahnameh (The Book/ Epic of Kings*

ss. 13-36

FURKAN KUTLU

Berke Han Döneminde İslam Dininin Altın Orda Devleti'ne Etkisi | *The Effect Of Islamic Religion in The Golden Horde State During the Reign Of Berke Khan*

ss. 37-48

ÖZGE SÖNMEZLER DURAN

Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin Ortak Söz Varlığında Askerî ve Siyasî Terminoloji Üzerine Bir Değerlendirme | *An Investigation on Military And Political Terminology in the Common Vocabulary of Codex Cumanicus And Kazan Tatar Language*

ss. 49-64

AHMET KORKMAZ

Kara-Koyunlu Ordusunda İnsan Unsuru ve Görevliler | *Human Factor And Attendant in the Qara-Qoyunlu Army*

ss. 65-76

FARBOD MAZLUMI

Safeviler Döneminde Teberrailer | *Tabarraiyan in The Safavid's Era*

ss. 77-84

TESLİME ATA

Anadolu'daki Eşkıyalık Faaliyetlerine Dair Bir İstatistik (22 Numaralı Mühimme Defteri Işığında) | *A Statistics on the Brigandage Activities in Anatolia (In Light Of The Muhimme Records No: 22)*

ss. 85-92

GÜLÇEHRA ZUNUNOVA

Taşkent Özbeklerinin Kıyafet Kültüründe Giysinin Koruma İşlevine İlişkin Düşünceler | *Taşkent Özbeklerinin Kıyafet Kültüründe Giysinin Koruma İşlevine İlişkin Düşünceler*

ss. 93-108

MOHAMMAD NABI SALIM / QASEM CHERAQCH

Rusya, Zendler ve Kafkasya Sorunu | *Russia, Zands And Issue of Caucasus*

ss. 109-114

HÜSEYİN ŞEN

Ömer Han Dönemi Hokand Hanlığı (1809-1822) | *Kokand Khanete in The Period of Umar Khan (1809-1822)*

ss. 115-132

NURAY BİLGİN

Osmanlı Devleti'nde Mekteb-i Harbiye | *The Military Academy (Mekteb-i Harbiye) in the Ottoman State*

ss. 133-154

YAZIM KURALLARI

ss. 155-159

JOURNAL OF GENERAL TURKISH HISTORY RESEARCH
GENEL TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
GTTAD

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5, Ocak /January 2021, ss. 115-132.

Geliş Tarihi–Received Date: 03.11.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 18.12.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

ÖMER HAN DÖNEMİ HOKAND HANLIĞI (1809-1822)

HÜSEYİN ŞEN*

ÖZ

Hokand Hanlığı'nı 13 yıl idare eden Ömer Han, Narbuta Bek ve Ming Ayim'in ortanca çocuğu olarak 1787 yılında dünyaya geldi. Şehzadeliği döneminde eğitimine Hokand sarayında başladı ve ardından Hokand medresesine devam etti. Bu eğitimi esnasında, Arapça ve Farsçayı bütün inceliğiyle öğrenerek doğu edebiyatına merak saldı. Ağabeyi Alim'in han olmasıyla onun hizmetine girdi ve Alim Han (1799-1809)'ın askerî seferlerine katıldığı gibi 1805-1806 yılında gerçekleştirilen Taşkent seferinde Hokand ordusunu komuta etti ve tecrübe kazanması için Alim Han tarafından Mergilan valiliğine atandı. Mergilan valiliği esnasında dayılarının kızı Mahlar Ayim ile evlendi. Bu evlilikten, kendisinden sonra tahta geçecek olan Muhammed Ali ile Sultan Mahmud isminde iki çocuğu dünyaya geldi. Alim Han'a gerçekleştirilen darbe neticesinde 1809 yılında Hokand hükümdarı oldu ve ilk iş olarak darbeci devlet adamlarını ortadan kaldırarak kendi saltanatını kurdu. Kendi saltanatı döneminde devletin sınırlarını genişletmek için askerî seferler tertip etti. Buhara Emirliği ile Öretepe hâkimiyeti için kıyasıya bir rekabet içerisine giren Ömer Han, Kazak bozkırlarına sefer düzenleyerek Yesi (Türkistan)'yi hanlığın sınırlarına dâhil etti. Ömer Han'ın sınırları genişletme politikasından Kırgızlar da nasibini aldı. Kırgız bölgelerine sefer tertip eden Ömer Han, ayrıca Kırgız boyları arasındaki çatışmadan yararlanarak Kırgız bölgelerini de hanlığın sınırları içerisine dâhil etti. Askerî seferlerinin yanı sıra hanlığın yönetiminde ıslahatlar gerçekleştirdi ve mingbaşı, şeyhülislam gibi yeni makamlar oluşturdu. Döneminin büyük şairlerinden birisi olan ve Emirî mahlasıyla şiirler kaleme alan Ömer Han'ın saltanat devrinde edebî faaliyetlere büyük destek verildi. Çeşitli bölgelerden ünlü şairleri hanlığın başkenti Hokand'a getirerek başkenti dönemin sanat merkezlerinden birisi haline getirdi. Eşi Mahlar Ayim'in de divan sahibi bir şair olmasının etkisiyle hanlıkta kadın şairler de ön plana çıkmaya başladı. Edebiyata verdiği desteğin yanında eğitime de önem veren Ömer Han, yeni medreseler bina ettirdi. Medreselerin yanı sıra imar faaliyetleriyle hanlıkta imarethaneler, su kanalları inşa edildi ve vakıf müesseseleri kuruldu.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Ömer Han, Buhara Emirliği, Emir Haydar.

KOKAND KHANETE IN THE PERIOD OF UMAR KHAN (1809-1822)

ABSTRACT

Umar Khan, who ruled the Hokand Khanate for 13 years, was born in 1787 as the middle child of Narbuta Bek and Ming Ayim. He started his education in Kokand Palace during his prince hood and then continued to Kokand madrasah. During this education, he learned Arabic and Persian with all the delicacy and became interested in eastern literature. After his older brother, Alim had become khan, he entered his service and participated in the military camping of Alim Khan (1799-1809) as well as commanded the Kokand army in the Tashkent expedition in 1805-1806 and was appointed as the governor of Mergilan by Alim Khan to gain experience. He married Mahlar Ayim, the daughter of his uncles, during the governorship of Mergilan. From this marriage, Muhammed Ali, who will take the throne after him, and Sultan Mahmud, were born. As a result of the coup against Alim Khan, he became the ruler of Kokand in 1809 and as the first, he established his reign by eliminating the coup statesmen. During his reign, he organized military expeditions to expand the borders of the state. Umar Khan, who started a fierce competition with the Emirate of Bukhara for the sovereignty of Öretepe, organized an expedition to the Kazakh steppes and included Yesi (Turkistan) within the borders of the khanate. Kyrgyz was affected by Umar Khan's policy of expanding the borders. Taking advantage of the dispute between the Kyrgyz tribes, Umar Khan expedition organized in the Kyrgyz regions and included the Kyrgyz regions within the borders of the khanate. In addition to his military expeditions, he carried out reforms in the administration of the khanate and established new positions such as mingbasi and shaykh al-Islam. During the reign of Umar Khan, who was one of the great poets of his period and wrote poems with the pseudonym Emirî,

* Dr., E-Posta: sen.huseyin.1990@gmail.com **ORCID ID:** 0000-0003-2794-299X

great support was given to literary activities. By bringing famous poets from various regions to Kokand, the capital of the khanate was turned into one of the art centers of the period. With the effect of his wife Mahlar Ayim who was a poet and also had a divan, female poets started to come to the fore in the khanate. Besides his support for literature, Umar Khan also supported education and built new madrasas. In addition to madrasas, imarets, water canals were built and foundation institutions were established.

Keywords: Kokand Khanate, Umar Khan, Bukhara Emirate, Emir Haydar.

GİRİŞ

1709 yılında Buhara Hanlığı'ndan ayrılarak Özbeklerin Ming boyu önderliğinde Fergana Vadisi merkezli müstakil hareket etmeye başlayan Hokand Hanlığı'nın tarihi kuruluş, yükselme ve çöküş devri olarak üç parçada incelenebilir. Kuruluş devri, 1709'dan 1800 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde hanlık, Fergana Vadisi'nde bulunan şehirleri hâkimiyeti altına almaya çalıştığı[1] gibi Cungar[2] ve Mançu saldırılarına karşı koymaya gayret etmiştir.[3] Özellikle Mançu saldırılarında zor duruma düşen Hokand Hanlığı, 1760 yılında Mançu hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır.[4] Yükselme dönemi, 1800 ile 1842 yılları arasını kapsamaktadır ve bu dönemde Hokand Hanlığı'nın sınırları Fergana Vadisi'ni aşarak Kazak bozkırları yönünde genişlemiştir.[5] Bu devirde bölgesel bir güç haline gelen Hokand Hanlığı, Mançular, Rus İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'yle diplomatik ilişkiler tesis etmiş ve en geniş sınırlara ulaşmıştır.[6] Çöküş dönemi ise 1842-1876 yılları arasını kapsamaktadır ki bu dönemde hanlıkta meskûn boylar devlet yönetiminde etkili olmuş ve hükümdarlardan çok boy beyleri ön plana çıkmıştır. Bu dönemin sonunda ise Hokand Hanlığı Rus işgaline uğramıştır.[7] Bizim çalışmamız, Hokand Hanlığı'nın bölgesel bir güç olarak Türkistan sahasında siyasi, ekonomik, sosyal alanlarda etkili rol oynadığı yükselme döneminin önemli hükümdarlarından Ömer Han'ın 1809-1822 yılları arasındaki saltanat devrini kapsamaktadır. Ömer Han döneminin siyasal ve sosyal olaylarının ortaya koyulması Hokand Hanlığı'nın nasıl bölgesel bir güç haline geldiğinin anlaşılması açısından önemlidir. Ayrıca Türkistan hâkimiyeti iddiasında bulunan Hokand hükümdarlarının meşruiyetlerini dayandırdıkları temelin açıklanması ve bu meşruiyet iddiasında edebiyatın nasıl kullanıldığının belirtilmesi Ömer Han'dan sonraki dönemlerde yaşanan olayların daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Ömer Han dönemini konu edindiğimiz çalışmamızda Ömer Han nezdinde Hokand Hanlığı'nda gelişen siyasi ve sosyal olaylar açıklanırken ağırlıklı olarak Hokand Hanlığı'nın yerli kaynaklarını kullanmaya gayret ettik. Yerli kaynakların yanı sıra Mançu ilişkilerini açıklayabilmek adına Mançu belgelerine dayalı yapılan İngilizce çalışmalar ile Ömer Han döneminde Hokand Hanlığı'na gelen seyyah ve görevlilerin notlarından yararlandık. Bu kaynakların haricinde modern çalışmaları da kullanmaya özen gösterdik.

1. Ömer Han'ın Çocukluğu ve Şehzadeliği

[1] Hokand Hanlığı'nın ilk hükümdarı olan Şahruh Bek (1709-1721) devrinde Namangan, Mergilan, Kanıbadem ve İsfara şehirleri Hokand Hanlığı sınırlarına dâhil edilmiştir. Dinçer Koç, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı*, İdeal Kültür & Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 20. Şahruh Bek'in ölümü üzerine tahta geçen Abdurrahim Bek (1721-1733) devrinde ise Hocend, Öretepe, Kette-Kurgan ve Semerkand'ın bazı bölgeleri ele geçirilmiştir. Mirzoolim Müşrif, *Ansob us-Selatin Va Tavarih ul-Havakin (Kukon Hanlıgı Tarihi)*, yay. haz. Akbar Matgaziev, Muhabbat Usmonova, Gafur Gulam Neşr., Taşkent 1995, s. 14-15.

[2] Cungarlar hakkında bkz. Ekrem Kalan, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 2008. Abdurrahim Bek (1733-1750) Oş, Andican, Mergilan'ı zapteden ve Hokand'ı kuşatan Cungarların 1741-1745 yılları arasında Fergana'ya saldırılarını püskürtmekle uğraştı. Cungarlara karşı yürütülen mücadelede Abdülkerim Bek'i Kıpçaklar, Kırgızlar ve Öretepe Hâkimi destekledi. Aldığı destekle Cungar saldırılarını püskürtebilen Abdürrahim Bek, yeni bir saldırıya maruz kalmamak için en büyük oğlu Baba Bek'i Cungarlara rehin verdi. Üçler Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2006, s. 18-19.

[3] İrdana Bek (1753-1762) döneminde Cungar Hanlığı'nı yıkarak Doğu Türkistan'ı işgal eden Mançular, Batı Türkistan'ı tehdit etmeye başladı. Bu tehdite, İrdana Bek bölgedeki boyları birleştirerek karşı koymayı denedi lakin başaramadı. T. K. Beysembiev, *Tarihi Şahruhi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, İzd. "Nauka" Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1987, s. 13. Bu durum üzerine İrdana Bek, Öretepe ve Hocend beyleri, Kırgız sultanlarıyla beraber Afgan Padişahı Ahmed Şah Durranî (1747-1773)'den yardım talep ettiler. Bu istek her ne kadar İrdana Bek ve müttefiklerinin arzuladığı şekilde cevaplanmadıysa da Mançu sınırlarının Batı Türkistan'da genişlemesinin durmasına tesir etti. Çokan Velihanov, *Sobranie Soçineniy v Pyati Tomah*, T. 3 Glavnaya Redaksiya Kazahskoy Sovetskoy Ensiklopedii, Alma-Ata 1985, s. 322-324.

[4] L. J. Newby, *The Empire and The Khanate (A Political History of Qing Relations wirh Khoqand c. 1760-1860)*, Brill Leiden, Boston 2005, s. 45; H. H. Howorth, *History of the Mongols From 9th To The 19th Century*, C.II, Longmans, Green, and Co, London 1830, s. 817. İrdana Bek ve Mançu yönetimi arasındaki ilişkiler için bkz. Onuma Thkahiro, Kawahara Yoyi, vd., "An Encounter between the Qing Dynesty and Khoqand in 1759-1760: Central Asia in the Mid-Eighteenth Century", *Frontiers of History in China*, 9 (3), 2014, s. 384-408.

[5] Alim Bek (1798-1809), Dağlı Taciklerden Galebahadur isimli bir ordu kurdu ve bu orduyla yeni fetihler gerçekleştirdi. Onun döneminde kısa süre de olsa Öretepe hâkimiyet altına alındı. Bilal Çelik, "Hokand Hanlığı" *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çingiz Oğulları*, Edt. Hayrunnisa Alan, İlyas Kamaloğlu, Ötüken Neşr., İstanbul 2016, s. 536. Taşkent, Hokand sınırlarına katıldı. V. Nalivkin, *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, Tipografiya İmperatorskogo universiteta, Kazan 1886, s. 86-87; Kurbanali Hacı Halidoğlu, *Tevarih-i Hamse*, Kazan 1910, s. 13. 1805 yılında darp ettirdiği paralarda Han unvanını kullandı ve ondan sonra gelen Hokand hükümdarları da bu unvanı kullanmaya devam etti. Çelik, *agm*, s. 536; Koç, *age*, s. 31; Haydarbek Bobobekov, *Kukan Tarihi*, Fan va Tehnologiya, Taşkent 2016, s. 46.

[6] Ömer Han (1810-1822) devrinde kurulan ilişkiler makalede konu edilecektir. Muhammed Ali Han (1822-1842) döneminde kurulan ilişkiler için bkz. Hüseyin Şen, *Muhammed Ali Han Dönemi Hokand Hanlığı (1822-1842)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020, s. 108-133; 136-153; 163-180.

[7] Dönem ile alakalı bkz. Zebinniso Husayn Kamalova, *Hokand Hanlığı'nın Son Hükümdarı Hüdayar Han ve Dönemi (1845-1875) Fergana Vadisinde Rus İşgali*, Çağaloğlu Yay., İstanbul 2020.

Hokand hükümdarı Narbuta (1763-1799) ile Ming Ayim olarak bilinen Zühre Ayim çiftinin üç çocuğundan ortancası olarak 1787[8] yılında dünyaya gelen[9] Şehzade Ömer, ilk eğitimine Hokand sarayında başladı ve ardından Hokand medresesine devam etti. Kendi dönemine göre iyi bir eğitim alan Şehzade Ömer, dinî-tasavvufi eğitim aldığı gibi öğrenciliği esnasında Arapça ve Farsçayı incelikleriyle öğrendi ve Doğu edebiyatına merak saldı.[10]

Narbuta Bek'in 1798 yılında vefatından sonra Hokand Hanlığı'nda meydana gelen taht mücadelesinden Alim Han (1799-1810) galip çıkarak Hokand tahtına oturdu ve kendisine muhalif yöneticileri öldürerek yerini güçlendirdi.[11] Yeni hanın belirlenmesiyle iç siyasette sükûnete kavuşan Hokand Hanlığı'nda Şehzade Ömer, ağabeyi Alim Han'ın hizmetine girdi. Alim Han, döneminde gerçekleştirilen seferlere katılan Şehzade, bu seferlerin büyük çoğunluğunda orduda birlik komutanlığı yaptı. Alim Han'ın 1806 yılında gerçekleştirdiği ve Özbeklerin Yüz boyunun yönetimindeki Öretepe[12] şehrini kısa süre de olsa hanlığın sınırlarına dâhil ettiği seferde ve arkasından gerçekleştirilen başarısız Cizak[13] seferinde Şehzade Ömer Hokand ordusu komutanları arasında yer aldı.[14] Şehzade Ömer'in Hokand ordusundaki görevleri sadece birlik komuta etmekle kalmadı. O, 1805-1806 yıllarında Taşkent[15] Hâkimi Yunus Hoca'nın ölümü üzerine gerçekleştirilen Taşkent seferinde Alim Han ve devlet erkânının ortak kararıyla ordu komutanı olarak görevlendirildi. Hokand ordusunun başında Taşkent seferini gerçekleştiren Şehzade Ömer, Taşkent birliklerini bozguna uğrattı ve Yunus Hoca'nın yerine geçen oğlu Sultan Hocayı da esir aldı. Sultan Hoca'nın esir düşmesiyle Taşkent Hâkimliğine kardeşi Hamid Hoca geçti ve şehri savundu. Bu durum üzerine Şehzade Ömer, Çırçık Nehri üzerindeki Niyazbey Kalesi'ni ele geçirdi ve nehrin yönünü değiştirdi. Şehzade Ömer'in bu hamlesi Taşkent'in susuz kalmasına sebep oldu. Bunun üzerine Hamid Hoca kuşatmaya dayanamayacağını anladı ve Şehzade'nin yanına gelerek bağlılığını bildirdi.[16] Bu başarısının ardından Alim Han, Şehzade'yi 1807-1808 yılında Mergilan[17] Hâkimbekliğine atadı ve onu Andican Hâkimi olan dayıları Rahmankulu'nun kızı Mahlar Ayim'le evlendirdi.[18]

2. Ömer Han'ın Tahta Çıkışı

Alim Han, bir taraftan hanlığın sınırlarını genişletmekle meşgul olurken diğer taraftan da devlette bazı ıslahatlar yaparak otoritesini sağlamlaştırmak için mücadele verdi. Bu kapsamda ilk olarak Dağlı Taciklerden Galebahadur isimli düzenli bir ordu kuran Han, bu orduyla iç karışlıklıları halletti ve yeni şehirler ele geçirdi.[19] Alim Han'ın askerî alandaki bu yeniliği, Özbek boy taassubuna aykırı olması ayrıca seferler için sürekli vergi talebi, halktan askere almaların artması[20] ve bunlara ilaveten Muntahabü't-Tevarih'te belirtildiğine göre Han'ın işret meclisine, şaraba, afyona, kadınlara düşkünlüğü, devlet yönetiminde fevri hareket etmesi bazı devlet

[8] Ömer Han'ın doğum tarihi Avaz Muhammed Attar'da 1785 olarak gösterilir. Fakat Ömer Han'a ait Emirî divanında 1787 olarak verilir. Susanna S. Nettleton, "Ruler, Patron,Poet Umar Khan In The Blossoming Of The Khanate Of Qoqan, 1800-1820", *International Journal of Turkish Studies*, V. 2, N. 2, 1981-82, s. 127.

[9] Izzatillo Omonov, *Umar Han Hukumronligi Davrida Qo'qan Hanliğinin Siyosiy, İjtimoiy- İqtisodiy va Madaniy Ahvoli*, Namangan Devlet Üniversitesi *(*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*)*, Namangan 2016, s. 13. Narbuta Bek ve Ming Ayim çiftinin dünyaya gelen üç çocuğundan diğer ikisi Alim Han ve Aftab Ayim'dir. Narbuta Bek'in Ming Ayim'den doğan çocukları haricinde Kalmuk olan ilk eşinden Muhammed Emin (Madamin), nikâhsız zevcesinden Rüstem, Fazıl ve Yadigâr ile birlikte dört tane de kızı vardır. Muhammed Hakimhan Töre, *Muntahab at-Tevarih (Hukand va Buhara Tarihi, Seyahat va Hatıralar),* çev. Ş. Vahidov, Yangi Asr Avlodi, Taşkent 2010, s. 270.

[10] Omorov, *agt*, s. 13.

[11] Narbuta Bek vefat ettikten sonra kardeşi Hacı Bek ile oğulları Alim ve Rüstem arasında meydana gelen taht mücadelesinden Alim galip çıkarak 1799 yılında Hokand tahtına oturdu. Alim Han, Hokand hükümdarı olduktan sonra iktidar mücadelesi verdiği amcası Hacı Bek, kardeşi Rüstem Bek ile onlara destek veren Pir Muhammed Yasavul ve oğlu Taş Mahmud Mirza, Büzürük Hoca, Han Hoca'yı öldürttü. Beysembiev, *age*, s. 94-95. Alim Han amcası ve kardeşini öldürmesinden dolayı "Zalim Han" olarak isimlendirildi. Bulduk, *age*, s. 56; Kurbanali Hacı Halidoğlu, *age*, s. 12; Vedat Meral, *Kurbanali Hacı Halidoğlu'nun Tevarih-i Hamse Eserinin Fergana Hanları Kısmının Transkripti ve Değerlendirilmesi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2019, s. 22.

[12] Günümüzde Tacikistan Cumhuriyeti'nin Soğd Vilayeti'nde bir ilçe olan Öretepe/İstiravşan, Taşken-Hokand yolu üzerinde bulunan stratejik konuma sahip bir şehirdir. Anonim, *Zafername-i Hüsravi*, Farsçadan Özbekçeye çev. ve yay. haz. Ş. Vahidov, Ş. Jurayev Tarihiy Miros, Toşkent 2011 s. 21.

[13] Küçük Kale olarak da isimlendirilen Cizak şehri, Semerkand'ın kuzeydoğusunda Nura-Dağ'ın kuzeyinde yer alır. Kadim İpek Yolu güzergâhında bulunan şehir Hokand ve Taşkent'i Semerkand'a bağlayan yol üzerindedir. Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Hanlığı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü *(*Yayımlanmamış Doktora Tezi*)*, Sakarya 2009, s. 38.

[14] Hakimhan Töre, *age*, s. 286-287; 289-290.

[15] Günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan şehrin tarihi M.Ö. II. binyıla kadar uzanmaktadır. Özbekistan'ın kuzeydoğusunda Sırderya (Seyhun)'nın sağ kollarından Çırçık nehrinin suladığı vahada kurulmuştur. Abdullah Muhammedcanov, "Taşkent", *DİA,* C. XL, s. 145.

[16] Hakimhan Töre, *age*, s. 192-194; Nalivkin, *age*, s. 86-87.

[17] Sırderya Nehri'nin güneyindeki küçük ırmaklardan Mergilan-Say'ın kıyısında muhtemelen IX. yüzyılda kurulmuş olan şehir, Fergana Havzası'nın Aşağı Nesyâ Bölgesi'nin en önemli yerleşim birimlerindendir. Ahmet Taşağıl, "Mergīnân", *DİA*, C. 29, s. 181. Hokand Hanlığı döneminde Fergana Vadisi'nin önemli vilayetlerinden birisi olan Mergilan'ın yönetim merkezi Yarmezardır. Şerzodhon Mahmudov, *Kukan Honlıgının Mamuriy Başkuruz Tizimi*, Özbekitan Respuplikası Fanlar Akademiyasii Tarih Enstituti *(*Yayımlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2007, s. 60.

[18] Hakimhan Töre, *age*, s. 295.

[19] Muhammed Niyâ Hukandî, *İbretü'l Havokin (Tarih-i Şahruhi),* Fars-Tacik Dilinden Özbekçeye çev. ve yay. haz., Ş. Vahidov, Turon Zamin Ziyo, Taşkent 2014, s. 64-65.

[20] Nettleton, *agm*, s. 132.

adamlarını rahatsız etti.[21] Devlet erkânının içerisinde Alim Han'ın kötü yönetiminden rahatsız olan zadegânın yanı sıra Hokand Hanlığı'ndaki tarikatlar da Alim Han ile sorun yaşamaktaydı. Kendisi Nakşibendî tarikatının Cehriye koluna intisap edip Şeyh Nasır'ı mürşit olarak kabul etse de tarikatların mallarını kontrol ederek onlardan vergi almak istedi.[22] Ayrıca İslam öncesi alışkanlıkların terk edilmesi için verdiği uğraş ve tarikatlara sığınarak hiçbir iş yapmadan geçinmenin önüne geçmek istemesi, Alim Han'a karşı nefreti arttırdı.[23] Bu durum Hokand Hanlığı'nda, Alim Han'a karşı hoşnutsuzluğa sebep oldu ve Alim Han sarayda gerçekleşen bir zikir esnasında 18 yerinden bıçaklandı. Ağır yaralanmasına rağmen ölmedi ve kırk gün sonra iyileşti. Alim Han sağlığına kavuşsa da yönetimden memnun olmayan devlet adamları harekete geçti. Alim Han'a karşı oluşan muhalefetin başını Rahmankulu Bek, İriskulu Bek ve Cuma Bek çekiyordu. Bu muhalefetten haberdar olan Masumhan Töre[24], muhalif devlet adamları ve amaçları hususunda Alim Han'ı uyardı lakin Alim Han bu uyarıları dikkate almadı.[25] İyileştikten sonra Kazak bozkırlarında askerî harekâta girişen Alim Han, bizzat ordusunun başında 1809 yılında Taşkent'e geldi. Hokand ordusu Çimkent[26], Evliya-Ata[27], Seyram[28] şehirlerini ele geçirdi.[29] Şehirlerin ele geçirilmesinin ardından zor kış şartlarına dayanamayan Hokand ordusu, Taşkent'e geri döndü. Ordunun geri dönmesine sinirlenen Alim Han, askerlere tekrar sefere çıkmaları emrini verdi fakat bu emir orduda rahatsızlık uyandırdı. Bu rahatsızlığı fırsata çeviren Cumabay Kaytakiy, İriskulu Bek Pervaneci[30] ve Rahmankul Dadhah[31], Şehzade Ömer'in de aralarında bulunduğu bir meclis tertip ederek Alim Han'a darbe yapmaya karar verdiler.[32] Bu karar neticesinde Şehzade Ömer'i Hokand'a getiren muhalif beyler onu han ilan ettiler. Alim Han kardeşinin han ilan edildiğini öğrenince Çimkent'i kuşatan ordusunu geri çekti ve Taşkent'e Hâkimbek olarak oğlu Şahruh'u bırakıp kendisi Hokand'a yöneldi. Fakat yolda adamları kendisini terk etti ve bunun üzerine Alim Han kardeşiyle görüşerek kendisinin derviş hayatı yaşamaya karar verdiğini bildirse de 1810 yılında Altıkuş'ta öldürüldü.[33] Alim Han'ın ölümüyle birlikte tahta Ömer Han çıktı.

3. Ömer Han'ın Siyasi ve Askerî Faaliyetleri

Alim Han'a gerçekleştirilen darbe neticesinde kukla han olarak tahta oturtulan Ömer Han, her şeyin farkındaydı ve eğer devlet kademelerine istediği atamaları yapamazsa sonunun Alim Han gibi olacağını anladı. İriskulu Bek, Cumabay Kaytaki, Mümin Bek gibi emirler Ömer Han'ı, Alim Han tarafından merkezi otoriteyi sağlamak ve yeni fetihler gerçekleştirmek için oluşturduğu ordunun dağıtılması hakkında bir ferman çıkartmaya zorladılar.[34] Dağıtılan ordunun komutanlarından Zuhur Divanbegi[35], Rahmatullah Pervaneci, Abdül Kadim Dadhah ve Mahmud Dadhah, Ömer Han ile gizlice görüşerek durumu değerlendirdiler. Görüşmeden sonra da dağılmış olan orduyu gizlice tekrar toparlamak için harekete geçtiler ve iki bin kadar askeri bir araya getirdiler. Bu askerler Hokand'a gelerek İriskulu, Cumabay Kaytakiy, Mümin Bek ve diğer emirleri öldürdüler.[36] Kendisini

[21] Hakimhan Töre, *age*, s. 312.
[22] Kamalova, *age* s. 71.
[23] Nettleton, *agm*, s. 132.
[24] Masumhan Töre, Muntabü't-Tevarih isimli eserin yazarı Hakimhan Töre'nin babasıdır. Doğu Türkistanlı Hocalar ailesine mensup olup Alim ve Ömer Hanların kız kardeşleri Aftab Ayim ile evlidir. Alim Han döneminde günümüzde Tacikistan sınırları içerisinde bulunan İsfara şehrine hâkim olarak görevlendirildi. Ömer Han döneminde ise şeyhülislamlık makamına getirildi. Hüseyin Şen, "Munthab At-Tevarih ve 19. Yüzyıl Türkistan Tarihi Açısından Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 120, S. 237, 2018, s. 184.
[25] Hakimhan Töre, *age*, s. 313-314.
[26] Günümüzde Kazakistan'ın güney bölgesinde bir şehir olan Çimkent, Sırderya'nın kolu Aris'e dökülen Badam Nehri üzerinde Aladağ'ın güneybatısındaki vadide bulunmaktadır. Şehrin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu belli değildir. Nizâmüddin Şâmî'nin Zafernâme adlı eserinde şehir Çîkend şeklinde kaydedilir ve Sayram yakınlarında bir köy olduğu belirtilir. Mehmet Saray, "Çimkent" *DİA*, C. VIII, s. 318.
[27] Kazakistan Cumhuriyeti Sırderya Vilayeti'nde bulunan şehirdir. Gurban Hüseynov, *Vasiliy Vlademiroviç Barthold (1869-190) Hayatı, Eserleri Ve Orta Çağ Tarih Eğitimine Katkıları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2013, s. 94. Evliya-Ata, Talas Nehri üzerindeki kadim Taraz (Talas) şehridir. Z. Validi Togan, *17 Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, Türkistan-Bilig, İstanbul 1934, s. 35.
[28] Seyhun Nehri'nin sağ düzlüklerinde Tarım Havzası'ndaki Şâhyâr Nehri'ne dökülen Karasu üzerinde bulunan şehirdir. İslam coğrafyacıları Sayram şehrini İsbicâb veya İsficâb şeklinde kaydetmişlerdir. Enver Konukçu, "Sayram ve Yesi" *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, yay. haz., Abdulkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1993, s. 250.
[29] Hüdayarhanzade, *Ancum at-Tavarih (Zvezdı İstorii)*, Fars-Tacik Dilinden Rusça'ya çev. ve izahlar müellifi Ş. Vohidov, Ş. Elşibaev, Yangi Asr Avlodi Yay., Taşkent 2011, s. 109; Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 76-77.
[30] Pervaneci, ahaliden gelen arz ve dilekçeleri hana ileten ve cevaplarını muhataplarına götürmekle sorumlu olan görevlidir. Hakimhan Töre, *age*, 32; *Anonim, Zafername-i Hüsravi*, s. 48.
[31] Dadhah, Hokand Hanlığı'nda adli işlerden sorumlu olan, halkın şikâyet ve isteklerini hana bildiren, mahkeme reisliği görevlerini yerine getiren devlet görevlisidir. *Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi*, C. III, Devlet İlmiy Neşriyat, Taşkent 2002, s. 337.
[32]Dinçer Koç, *age*, s. 35; Niyâz Muhammed Hukandî, *age*, s. 96-97. S. S. Nettleon, Alim Han'ı öldürenin Ömer Han'ın kayınpederi ve Alim Han'ın dayısı olan Rahmankulu Biy olduğunu belirtir. S.S. Nettleton, *agm*, s. 132.
[33] Beysembiev, *age*, s. 98-99; Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 77-79; Muhammad Umar Kori Umidî Marğilonî, *Tarihçe-i Turani*, yay. haz., Ş. Vahidov, Tarihiy Meros, Taşkent 2012, s. 31.
[34] Scott C. Levi, Ömer Han'ın Özbek boylarının askeriyede yerini eskisi gibi tesisi etmek ve onları ağabeyi gibi karşısına almamak için orduyu kendisinin dağıttığını belirtir. Socott C. Levi, *The Rise And Fall Of Khoqand: Central Asia In The Global Age*, University of Pittsburg Press, Pittsburg 2010, s. 98.
[35] Divanbegi, Hokand Hanlığı'nda iktisadi işlerle ilgilenen birimin başında bulunan devlet görevlisine verilen unvandır. Koç, *age*, s. 69.
[36]Hüdayarhanzade, *age*, s. 122-123. Yukarıda isimlerini belirttiğimiz beklerin amacı Ömer Han'ı öldürerek tahta İriskulu Bek'i geçirmekti. Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 82; Niyâz Muhammed Hokandî, *age*, s. 102. Endcüm et-Tevarih'e göre ise bu beklerin amacı Hacı Bek

kukla han olarak tahta çıkartan devlet adamlarından kurtulan Ömer Han, Alim Han'ın üç oğlundan Taşkent Hâkimbeki Şahruh'u katlettirdi.[37] Ömer Han döneminin başında gerçekleşen bu olaylar kendi iktidarı dönemini rahatlatsa da Muhammed Ali Han (184-22-1842) döneminde devlette muhalefetin ortaya çıkmasına sebep oldu zira her ne kadar muhalif devlet adamları öldürülse de onların akrabaları ya da aynı boya mensup oldukları zadegân devlette göreve getirildi.[38]

Devlet içindeki karışıklıklar hallolduktan sonra Hokand Hanlığı'nın üst düzey bürokratları ülkenin başkentine geldiler. Kurultay toplandı ve eski geleneklere göre Ömer Han beyaz keçeye oturtuldu; keçenin birinci köşesinden büyük ulemalar, ikinci köşesinden emirler ve vezirler, üçüncü köşesinden boy beyleri, dördüncü köşesinden ise önde gelen Hokand eşrafı tutup Fetih Suresini okuyarak[39] Ömer Han'ı tahta çıkarttılar.[40] Tahta çıktıktan sonra Ömer Han tarafından cülus törenine katılan devlet adamlarına hediyeler dağıtıldı. Yeni Han, Niyâz Muhammed ve Abdulbaki gibi alimleri ümera rütbesine yükseltti. Şahi Pervaneci Merginanî, Mingbaşı[41] makamına atandı. Alim Han zamanında Buhara'ya kaçan Recep Divanbegi[42] ise Taşkent Hâkimi olarak tayin edildi. Recep Divanbegi'nden önceki Taşkent Hâkimi Alim Han'ın oğullarından Şahruh Bek ile iş birliği yaptığı için katledildi.[43] Ayrıca Ömer Han tahta geçtiğini bildirmek için Hacı Mir Kurban'ı Hive'ye, ardından da İstanbul'a, Zuhur Divanbegi'ni de Pekin'e elçi olarak gönderdi.[44]

Ömer Han tarafından dâhili meselelerin halledildiği ve devlet ricalinde gerekli görev dağılımının yapıldığı sırada Emir Haydar (1800-1826) kendisini tebrik etmek için bir elçi gönderdi. Gelen elçinin ardından Ömer Han, Emir Haydar ile dostluk kurmak amacıyla Töre Hoca Kelân'ı Buhara'ya karşı elçi olarak gönderdi. Töre Hoca Kelân, Emir Haydar tarafından çok iyi karşılandı. Töre Hoca Kelân'ın elçilik vazifesini icra edip dönüş yoluna çıktığını öğrenen Öretepe Hâkimi Mahmud Hoca kardeşi Sultan Hoca'yı Hokand elçisine gönderdi ve Töre Hoca Kelân'ı şehre davet etti. Öretepe o dönemde Buhara Emirliği hâkimiyetindeydi ve şehrin Hâkimi Mahmud Hoca Ömer Han'a bağlanmak istiyordu. Bu isteğini şehre davet ettiği Hokand elçisi Töre Hoca Kelân'a verdiği mektup vasıtasıyla Ömer Han'a bildirdi. Elçi Mektubu Hokand'a ulaştırdıktan birkaç gün sonra Ömer Han, Masumhan Töre'yi Mahmud Hoca'nın tabiiyetini kabul ettiğini göstermek için Öretepe'ye gönderdi. Masumhan Töre'yi Aksu mevkiinde karşılayan Mahmud Hoca kendisine büyük saygı gösterdi ve Masumhan Töre Hokand'a geri dönerken kardeşi Sultan Hocayı bağlılığını bildirmek için onunla beraber gönderdi.[45]

Sultan Hoca ile görüştükten sonra onun Öretepe'ye dönmesine müsaade eden Ömer Han, kısa bir süre sonra orduyu toplayarak Cizak seferine çıktı. Hocend[46] üzerinden Cizak tarafına yönelen Ömer Han'a Havas'da Öretepe Hâkimi Mahmud Hoca askerleriyle birlikte katıldı. Hokand ordusu üç gün üç gece ilerledikten sonra Şiraz bozkırına ulaştı ve bölgeyi yağmaladı; ardından Cizak Kalesi'ni kuşattı lakin kaleyi ele geçiremedi ve ordu Hokand'a geri çekildi. Dönüş yolunda sefere askerleriyle katılan Mahmud Hoca'ya Ömer Han çeşitli hediyeler vererek Öretepe'ye dönmesine izin verdi. Sefer dönüşü Ömer Han, merhum Alim Han'ın oğulları Atalık ve Murat'ı Karategin'i[47] sürgün etti.[48]

Öretepe Hâkimi Mahmud Hoca'nın Ömer Han'ın tarafına geçtiğini öğrenen Buhara Emiri Haydar, Öretepe'yi geri almak ve Mahmud Hoca'yı cezalandırmak için harekete geçti. Emir Haydar'ın bu hamlesi başlangıçta müspet gelişen ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Bu tarihten sonra Buhara Emirliği ve Hokand

soyundan yaşı küçük birini tahta geçirerek devleti kendileri yöneteceklerdi. Hüdayarhanzade, *age*, s. 123. İbretü'l-Havakin'de bu emirlerin öldürülmesinde Ömer Han'a en büyük desteğin Recep Divanbegi'nin verdiği belirtilir. Niyâz Muhammed Hokandî, *age*, s. 102.

[37] Nalifkin**,** *age*, s. 102; Hakimhan Töre, *age*, s. 336.

[38] Omonov, *agt*, s. 17.

[39] Kur'an-ı Kerim, 48:1. İbetul Havakin'de belirtilene göre Fatiha suresi okunmuştur. Niyâz Muhammed Hokandî, *age*, s. 101.

[40] Hüdayarhanzade, *age*, s. 124.

[41] Mingbaşı yani binbaşı, Hokand Hanlığı'nda Ömer Han döneminde yapılan idari ıslahatlarla Koşbeginin yerini alarak başvezir konumuna yükselen devlet görevlisidir. Mairambek Tagaev, *Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2017, s. 89.

[42] Recep Divanbegi, Alim Han zamanında Buhara'ya kaçmış Emir Haydar'ın hizmetine girmiş daha sonra da oradan da kaçarak Şehr-i Sebz'e sığınmıştır**.** Hakimhan Töre, *age*, s. 338. Recep Divanbegi, Şahi Pervaneci Mergilanî'nin Mingbaşı makamına atanmasını da fırsat bilerek Hokand'a geri dönmüştür. Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s.82; Niyâz Muhammed Hokandî, *age*, s. 102.

[43] Niyâz Muhammed Hokandî, *age*, s. 102; Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 81; Muhammad Umar Kori Umidî Marğilonî, *age*, s. 32.

[44] Hüdayarhanzade, *age*, s. 126.

[45] Hakimhan Töre, *age*, s. 339. Hüdayarhanzade elçi hakkında bilgi vermemektedir. Mahmud Hoca'nın kardeşi Sultan Hoca'yı Hokand'a gönderdiği ve Ömer Han'a tabi olmak istediği bildirdiği bunun üzerine Masumhan Töre'nin Öretepe'ye gittiği ve cuma günü Ömer Han adına hutbe okuttuğu anlatılır. Hüdayarhanzade, *age*, s.123-124. Tarih-i Türkistan'da bu olayın Ömer Han'ın saltanatının onuncu yılında gerçekleştiği kayıtlıdır. Ömer Han'ın Cizak seferine çıkıp Hocend'de dinlendiği esnada Öretepe Hâkimi Mahmud Hoca'dan elçi geldi ve Mahmud Hoca'nın Ömer Han'a kendisiyle dost olmak istediğini belirtti. Ömer Han elçiye çeşitli hediyeler vererek teklifi kabul etti. Ardından Mahmud Hoca, Ömer Han'ın huzuruna geldi ve Ömer Han tarafından çok iyi karşılandı. Ömer Han, Mahmud Hoca'yı Mergilan'a vali olarak atamayı planladı Öretepe'ye ise Recep Koşbegi'ni tayin etti. Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 86

[46] Fergana Vadisi'nin girişinde Seyhun Irmağı'nın kıyısında bulunan tarihi şehir İslam kaynaklarında Hucende, Çin kaynaklarında Huch'an veya Hujan şeklinde kaydedilmiştir. Günümüzde Tacikistan Cumhuriyeti toprakları içerisinde bulunmaktadır. Rıza Kurtuluş, "Hucend", *DİA*, C. 18, s. 272.

[47] Amuderya'nın Tacikistan sınırları içerisindeki başlangıç kollarından Kızılsu'da yer alan bölgenin ismidir ve merkezi Germ'dir. Recep Uslu, "Karategin", *DİA*, Ek-2, s. 26.

[48] Hakimhan Töre, *age*, s. 339-340.

Hanlığı arasında Ömer Han dönemi boyunca devam edecek olan Cizak ve Öretepe üzerinde hâkimiyet mücadelesi başladı. Öretepe seferi için harekete geçen Buhara ordusu Peşagar'a geldi ve yıkık durumdaki stratejik olarak mühim kaleyi tamir etti. Tamir edilen kalenin komutanlığına Muhammed Rahim Atalık atandı. Bu gelişmeler üzerine Ömer Han ordusunu hazırlayarak hızlı bir şekilde Peşagar'a yöneldi lakin kaleye ulaştığında Buhara ordusunun Semerkand'a çekildiğini öğrendi. Peşagar'da Buhara ordusuyla karşılaşamayan Ömer Han kaleyi kuşattı. Üç gün devam eden kuşatma netice vermedi ve kuşatmayı kaldıran Ömer Han ordusuyla Öretepe'ye oradan da Hokand'a döndü.[49] Ömer Han'ın Hokand'a gelişinden kısa bir süre sonra Emir Haydar'ın tahta çıktığında isyan eden amcası Mahmud Bek'in[50] oğlu İshak Bek Tura, Emir Haydar'dan korktuğu için kaçtı ve Şehr-i Sebz'e[51] geldi. Şehr-i Sebz'den teyzesinin oğlu olan Öretepe Hâkimi Mahmud Hoca'nın yanına gelen İshak Bek, buradan da Hokand'a giderek Ömer Han'ın huzuruna çıktı ve han kendisine lütuflarda bulundu ona nedim unvanı vererek yanına aldı.[52]

Hokand ve çevresinde bu olaylar gelişirken Ömer Han, 1814[53] yılında Kazakistan'ın güneyindeki Yesi (Türkistan)[54] şehrini[55] ve Suzak'ı[56] ele geçirdi ve Yesi (Türkistan) Vilayetinin hâkimliğine de Badal Hoca Dadhah'ı atadı. Yesi (Türkistan) ve Suzak'ın alınmasıyla doğuda İli Nehri ile batıda Aral Denizi arasında yaşayan Ulu Cüz'ün tamamı ve Orta Cüz'ün de bir kısmı Hokand kontrolüne girdi.[57] Hokand ordusu, Yesi (Türkistan) ve Suzak'ı ele geçirdiğinde Kazakların reisi Tokay Töre bölgeden kaçarak Semerkand'a sığındı.[58] Ömer Han ise hâkimiyeti altına aldığı bu bölgeleri elinde tutabilmek için 1817'de Akmescid Kalesi'ni (şimdiki Kızılorda) inşa ettirdi. Ayrıca XIX. asrın yirmili yıllarında Evliya-Ata Kalesi'ni bina ettirdi. İlerleyen dönemde ise Pişkek (Bişkek) ve Tokmak gibi kaleleri yaptırdı. Ömer Han tarafından kurulan bu kalelerin yapılma amacı sadece bölgenin güvenliğini sağlamak değildi. Ömer Han kurduğu kaleler ve yaptırdığı şehirlere tüccar ve zanaatkârları yerleştirerek buralarda pazarlar oluşturdu ve bu pazarlara göçer halkı çekmeye çalıştı. Ayrıca askerî garnizon hüviyetinde olan bu kalelerde görevli birliklerin iaşesinin karşılanabilmesi maksadıyla tarımı da bölgede geliştirmek için su kanalları kurdu. Sulama kanallarının yanı sıra Ömer Han, Kazak bölgelerinde mescit ve medrese inşa ettirdiği gibi, bölgede başını Ferganalı İşanların çektiği derviş hareketine da destek verdi.[59]

Hokand Hanlığı'nın sınırları Kazak bozkırları yönünde genişlerken Ömer Han, 1814-1815 yılında on iki bin kişiye ulufe dağıttı.[60] "Emirü'l Müslümin" unvanını aldı.[61] Devlette bulunan kırk bin düşküne maaş bağladı. Devlet görevlilerine Cengiz Han yasalarına göre rütbe dağıttı.[62] Kazak bozkırlarında yeni yerlerin hâkimiyet altına alınmasından sonra Hive Hanı Muhammed Rahim (1806-1825)'den Hokand sarayına bir elçi geldi. Elçi beraberinde zengin hediyeler ile Ömer Han'ın Kazak bozkırındaki başarıları ve Yesi (Türkistan) şehrini ele geçirmesini kutlayan mektubu ve Hive Hanı'nın dostluk teklifini getirdi. Hokand'da birkaç gün kalan elçiye büyük bir misafirperverlik gösterildi. Cevabî mektup verilerek geri gönderildi.[63]

---

[49] Hakimhan Töre, *age*, s. 340-342. Hüdayarhanzade aynı olayı anlatırken Peşagar Kalesi'ni zikretmez. Buhara ordusunun Öretepe'yi kuşatmak için harekete geçtiğini belirten müellif, Mahmud Hoca'nın Ömer Han'a ulak göndermesi neticesinde Ömer Han'ın Öretepe'ye yöneldiğini lakin Öretepe'ye ulaştığında Buhara ordusunun Semerkand'a dönmüş olduğunu belirtir. Hüdayarhanzade, *age*, s. 124.

[50] Mahmud Bek, Emir Haydar'ın amcasıdır. Emir Haydar tahta geçince isyan etmiş ve başarısız olmuştur. Çelik, *agt*, s. 92.

[51] Eski ismi Keş olup XIV. yüzyıla gelindiğinde "yeşil şehir" anlamına gelen Şehr-i Sebz olarak isimlendirilmiştir. Kaşga Derya'nın yukarı mecrasında kurulan şehir Semerkand-Tirmiz yolu üzerinde bulunur ve Buhara'ya 40, Semerkand'a 30 fersah uzaklıktadır. Çelik, *agt.*, s. 34.

[52] Hüdayarhanzade, *age*, s. 131; Hakimhan Töre, *age*, s. 342.

[53] B.M. Babacanov bu tarihi 1812 olarak verir. B. M. Babacanov, *Kokandskoe Hanstvo: Vlast', Politika, Religiya*, Yengi Neşr., Yokyo-Taşkent 2010, s. 141, T.K. Beysembiev bu tarihi 1816 olarak göstermektedir. Beysembiev, *age*, s. 17; Çelik, *agm*, s. 538.

[54] Sırdeya Nehri'nin doğusundaki ovada bulunan şehirde Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesi bulunmaktadır. Göktürkler döneminde 8 km güneyde bulunan Şâvegar isimli şehre bağlıydı ve burada Yassı isimli bir kale bulunmaktaydı. Emel Esin, "Ahmed Yesevî Külliyesi" *DİA*, C. II, s. 162.

[55] Hakimhan Töre, *age*, s. 343-345. Ayrıca Hakimhan Töre, Ömer Han'ın Yesi'ye geldiği ve burada türbe ziyaretinde bulunduğu, fakir fukaraya sadaka dağıtılmasıyla alakalı bilgiler bulunur. Hakimhan Töre, *age*, s. 344-345. Tarih-i Türkistan'da ise Ömer Han'ın Kazak bozkırlarına seyahat ettiği bilgisi de mevcuttur. Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 83-84**.** Yesi şehri alındıktan sonra Hakimhan'ın belirttiğine göre Hokand sınırları, Kazak bozkırlarında Öküz Dağı'ndan Hazar Denizi'ne kadar uzandı ve Taşkent Valisi Recep Divanbegi devletin merkezinde görevlendirilmek üzere Taşkent Valiliği'nden azledildi yerine Leşker Beglerbegi tayin edildi. Hakimhan. Töre, *age*, s. 345.

[56] Güney Kazakistan'da bir şehir. Hüdayarhanzade, *age*, s. 196.

[57] Hakimhan Töre, *age*, s. 345; Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 68-74.

[58] Hüdayarhanzade, *age*, s. 131.

[59] İvanov, *age*, s. 200-201.

[60] Hakimhan Töre ulufe dağıtımından söz etmez. Ona göre Ömer Hani, ulemaya danışarak Emiru'l Müslimin unvanını kullanabilmesi için kaç kişiye maaş vermesi gerektiğini sordu. On iki bin cevabını alınca devletten maaş alanların listesini istedi. Kırk bin kişilik listeyi görünce bunun üzerine Emiru'l Müslümin unvanını kullanmaya başladı. Hakimhan Töre, *age*, s. 345.

[61] S. C. Levi, Ömer Han'ın bu unvanı 1811 yılından itibaren bastırdığı paralarda ve mühründe kullandığını belirtir. Levi, *age*, s. 109. B. M. Babacanov ise Ömer Han döneminde 1817-1818 yılından sonra darp edilen gümüş paralarda Müslümanların İmamı Seyyid Muhammed Ömer Han, altın paralarda ise Emirü'l Müslimin Seyyid Ömer Han yazdığını belirtir. Babacanov, *age*, s. 138-139.

[62] Devlet görevlilerine verilen unvanlar için bkz. Hakimhan Töre, *age*, s. 345-346. Ömer Han şairlere yazdırdığı Ömer-nâme isimli eserle kendi soyunu Timur'a dayandırmasının ardından Emirü'l Müslümin unvanını da kullanarak Türkistan hâkimiyeti için hem manevi hem dünyevi olarak meşruiyetini kabullendirmeye çalıştı. Levi, *age*, s. 109.

[63] Hüdayarhanzade, *age*, s. 129. İbretin belirttiğine göre Hive elçisinden kısa bir süre önce Buhara elçisi de Hokand'a ulaşmıştı. Buhara Emiri Haydar ile Hive Han'ı Abdurrahim Ömer Han'ı kendilerine tabi olmaya davet etmiş lakin Ömer Han çok iyi bir şair olduğu için elçilere şairane cevaplar vermişti. Buhara elçisine Halife Haydar'ın Ömer'e tabi olduğunu hazreti Haydar-ı Kerar Ali el-Murtaza'ya gelmesi

Hive elçisinin ardından Hokand'da bir hareketlilik yaşandı. Buhara Emirzadelerinden Şah Murad'ın oğlu Mir Hüseyin ağabeyi Emir Haydar'ın zulmünden dolayı Semerkand'dan ayırılarak Şehr-i Sebz üzerinden Öretepe'ye geldi. Öretepe Hâkimi Mahmud Hoca ile Hokand'a gelen Mir Hüseyin'e Ömer Han lütufta bulundu. Kendisine Şehruhiye Kalesi'nin yönetimini veren Ömer Han, Mir Hüseyin'den Semerkand ve çevresini ele geçirmesini istedi lakin Mir Hüseyin bu isteği yerine getiremedi. Başarısız bir biçimde Hokand'a dönen Mir Hüseyin'e Ömer Han itibar göstermemeye başladı.[64]

Mir Hüseyin'in tekrar Hokand'a dönmesinden kısa bir müddet sonra Hokand devlet görevlilerinden Recep Koşbegi[65] ve Ebulkasım Atalık[66], Öretepe Hâkimi Mahmud Hoca'dan hoşlanmadıkları için onu Ömer Han'ın gözünden düşürmeyi denediler. Onlar Mahmud Hoca'nın Buhara Emiri ile tekrar anlaştığını ve Ömer Han'a ihanet ettiğini öne sürerek Mahmud Hoca'nın azledilmesini istediler. Bu esnada Hokand sarayına Muhammed Rahim Atalık'ın Buhara Emirinin desteğiyle Öretepe'yi ele geçirmek için harekete geçtiği haberi ulaştı.[67] Gelişen bu durumlar üzerine Ömer Han Şahi Pervaneci yerine Yusuf Tağlık'ı Mingbaşı makamına atadı.[68] Ardından Recep Koşbegi ve Ebulkasım Atalık'ın ikazlarına bu durumda eklenince Ömer Han, 19 Ocak 1817 tarihinde Recep Koşbegi, Ebulkasım Atalık ve Şahi Pervaneci'yi Hokand ordusuna komutan olarak atadı ve ordu Öretepe'ye doğru yola çıktı. Ömer Han ise ordudan on gün sonra şehre doğru hareket etti. Hokand ordusunun bölgeye geldiğini öğrenen Muhammed Rahim Atalık geri çekildi. Hokand ordusu Urmetan'da kamp kurduğu esnada Şehr-i Sebz Hâkimi ve Keneges boyunun lideri Niyâz Ali Bek ile Urgut ve Magiyan[69] Hâkimi, Ming boyunun önderlerinden Katta Bek, Ömer Han'la görüşmek üzere zengin hediyelerle otağa geldiler. Ömer Han, Niyâz Ali Bek'e Atalık, Urgut Hâkimine ise Divanbegi unvanı verdi. Ardından ordu komutanlarının refakatinde onları şehirlerine döndüler.[70]

Öretepe üzerine sefere çıkan Hokand ordusu şehirden bir kilometre uzaklıktaki Necani'ye ulaştığında olanlardan habersiz Mahmud Hoca, Ömer Han'ı karşılamak için yanına geldi.[71] Ömer Han huzuruna kabul ettiği Mahmud Hoca'yı tutuklattı. Tutuklamanın ardından Ömer Han, Kasım Divanbegi, Muhammedkulu Dadhah ve Leşker Koşbegi'ne Öretepe Kalesi'ni ele geçirmeleri için görevlendirdi. Emri alan komutanlar bir an önce yola çıkıp Öretepe'yi ele geçirdiler. Öretepe'nin alınmasından sonra Ömer Han şehre girdi. Bir gün şehirde kalan Ömer Han, Mahmud Hoca'yı önce Hokand'a ardından da Şehrihân[72]'a sürgün etti.[73] Mahmud Hoca'nın azli, Buhara Emirliği ve Hokand Hanlığı arasında bölge hâkimiyeti için adeta bir satranç oyunu başlamasına neden oldu. Buhara Emirliği, Hive Hanlığı ile savaş halinde olduğu için Hokand'a karşı açıktan bir saldırı yapamıyordu. Bu nedenle Emir Haydar, Öretepe'de Mahmud Hoca'nın azledilmesinden sonra bölgede ağırlıklı olarak meskûn olan Yüz boyunu dikkate alarak Zam, Urmetan[74] ve Peşagar kalelerinin yöneticisi, Yüz boyuna mensup Muhammed Rahim'i Öretepe ve çevresini ele geçirmesi için destekledi.[75] Emir Haydar'ın Muhammed Rahim'e verdiği bu destek Buhara Emirliği adına olumlu neticeler verdi. Zira Mahmud Hoca'nın Öretepe hâkimliğinden azledilmesinin ardından Ömer Han, şehre hâkim olarak Kasım Atalık'ı görevlendirdi. Kasım Atalık şehre yabancıydı bu nedenle şehrin ahalisi tarafından kabullenilmedi. Kasım Atalık'ın ahali tarafından kabullenilmemesi Muhammed Rahim Atalık'ı harekete geçirdi. Öretepe'ye bir baskın tertip eden Muhammed

---

gerektiğini belirtmiştir. Hive elçisine de "Muhammed Rahim huzurunda topsa cay(yer), Ömer tabi olmaz mı" cevabını vermiştir. Üçler Bulduk, *age*, s. 59; Kurbanali Hacı Halidoğlu, *age,* s. 15-16.

[64] Hakimhan Töre, *age*, s. 348-349.

[65] Hokand Hanlığı'nda başvezir rütbesi. Naciye Karahan Kök, "Türkistan Hanlıklarına Ait Belgelerde Geçen Meslek ve Unvan Adları", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 15, s. 5.

[66] Şehzadelerin eğitiminden sorumlu olan devlet görevlisi. Ş. Vahidov, "Kokan Hanliğida Unvan va Mansaplar", *Şark Yulduzı***,** S. 3-4, 1995, s. 219.

[67] Hüdayarhanzade, *age*, s. 129-190.

[68] Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 82.

[69]Günümüzde Tacikistan'ın Pyancikent bölgesinin merkezi. Hüdayarhanzade, *age*, s. 196.

[70] Hüdayarhanzade, *age*, s. 131; Hakimhantöre, *age*, s. 347.

[71]Hüdayarhanzade'nin belirttiğine göre Öretepe'nin Hâkimi Mahmud Hoca, Ömer Han'ın izni olmadan, Peşagar Kalesi'ni ele geçirdi. Kısa bir süre sonra da yine Ömer Han'ın izni olmadan kaleyi Buharalılara iade etti. Mahmud Hoca'nın yaptıklarından haberdar olan Han, çok sinirlendi ve sefere çıktı. Hüdayarhanzade, *age*, s. 129-130. Mirza Alim Mahdum Hoca ise aynı hususta ihanetten ya da Peşagar kalesinden bahsetmemektedir. Ona göre Öretepe Hâkiminin adı Mahmudhan Töre Ahrari'dir ve Ömer Han'a biat etmek istemiştir. Tabiliği Ömer Han tarafından kabul edilmiş ve kendisine Ömer Han komutanlarına göstermediği saygıyı göstermiş ve onu Mergilan'a vali atayarak yerine Recep Koşbegi'ni Öretepe Valisi yapmıştır. Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 87.

[72] Günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti Andican Vilayeti'nde bulunan şehir Ömer Han tarafından 1812-1816 yılları arasında yaptırılmıştır. Şerali Koldaşev, "Hokand Hanlığında Uygurlar", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Nevşehir 2017, s. 110.

[73] Hakimhan Töre, *age*, s. 349-355. Hüdayarhanzade, Mahmud Hoca'nın azledilmesinden sonra Öratepe'nin korunması ve her türlü işinden Recep Koşbegi ile Ebulkasım'ın sorumlu olduğunu belirtir. Hüdayarhanzade, *age*, s. 129-130. Dilşad Berna'nın kayıtlarına göre Ömer Han, şehri ele geçirdikten sonra bin iki yüz on üç kişinin Hokand Hanlığı'na karşı isyan etmesinden dolayı ibret-i alem için asıldığını ve bu olaydan sonra Öretepe'nin meydanına İbret meydanı denildiğini kaydeder. *Dilşod Tanglangan Asarlar*, yay. haz. M. Kadirova, Gulam Gafur Neşr., Taşkent 1972, s. 11; A. Muhtarov, A. Muhtarov, *Dilşad i Eyo Mesto v İstorii Obşestvennoy Mıslı Tadjikskogo Naroda v XIX Naçalo XX vv*, İzdatelstvo, Duşanbe 1969, s. 191.

[74]Semerkand'a 150 km uzaklıkta Zeferşan Vadisi'nin üst tarafında bulunan köy. Hüdayarhanzade, *age*, s. 250.

[75] Hakimhan Töre, *age*, s. 355-356.

Rahim Atalık, Hoşvakt Koşbegi, İriskulu Divanbegi ve Ziynetşah[76] gibi Hokand komutanlarını esir aldı lakin şehri ele geçiremeden geri çekildi. Muhammed Rahim Atalık'ın Öretepe'ye baskın düzenlediği ve Hokand komutanlarını esir alındığı başkentte duyulduğunda Ömer Han, derhal Kasım Atalık'ı görevden azlederek yerine Recep Koşbegini atadı.[77] Öretepe Hâkimi değişse de Muhammed Rahim Atalık emelinden vazgeçmedi. Saldırı yoluyla şehri ele geçiremeyeceğinin farkına varmış olacak ki, bu kez mensup olduğu Yüz boyunun yaşadığı bölgelerde derviş ve tüccar kılığındaki adamlarıyla Hokand Hanlığı'na karşı bağımsızlık propagandası yaptı. Boy beylerine de çeşitli vaatler ve rüşvet verdi. Bu propaganda işe yaradı, Öretepe ve çevresinde meskûn Yüz boyu ve Hokand ordusu içerisindeki Yüz boyuna mensup askerler Muhammed Rahim Atalık'ı desteklemeye başladı. Boyların ve askerlerin desteğini alan Muhammed Rahim Atalık, Öretepe'ye baskın tertip etti. Bu baskında Hokand ordusundaki Yüz boyuna mensup askerler kale kapılarını Muhammed Rahim Atalık ve askerlerine açtılar. Böylece şehre girmeyi başaran Muhammed Rahim'in birlikleri Öretepe'nin iç kalesi olan Muğ Arkını kuşattı.[78] Gelişmeler Hokand'da duyulduğunda Ömer Han hasta idi lakin o hastalığına aldırmadan ordusunu topladı ve Öretepe'ye doğru yola çıktı. Hokand ordusu Hocend şehrine ulaştığında Öretepe'nin Muhammed Rahim Atalık tarafından ele geçirildiğini öğrendi ve geri çekildi.[79] Öretepe'yi ele geçiren Muhammed Rahim Atalık elde edilen savaş ganimetinden hediyeleri bir elçiyle desteğini gördüğü Buhara Emirine gönderdi. Elçi, Buhara'ya geldiğinde çok büyük saygı gördü ve Muhammed Rahim Atalık için yapılan altın işlemeli kıyafetler, kakmalı kılıç, şehri savunması için birçok top ve cephaneyle geri döndü.[80] Öretepe'nin kaybedilmesinden sonra Ömer Han, şehre birçok defa sefer düzenlese de tekrar hâkimiyetine alamadı ve Öretepe meselesi onun iktidarı döneminde en büyük problemlerden birisini oluşturdu.

Emir Haydar'ın Hokand Hanlığı'na karşı aldığı tedbirler sadece Öretepe'yle sınırlı değildi. Alim Han döneminden itibaren sınırlarını Kazak bozkırları yönünde genişleten Hokand Hanlığı, her ne kadar bölgede bazı şehirleri hâkimiyeti altına alsa da Kazaklar, Hokand Hanlığı'nın vergi toplamadaki baskısına karşı zaman zaman ayaklanıyor ya da dağlık bölgelere göç ediyordu.[81] Hokand Hanlığı'nın Kazak bozkırlarındaki hâkimiyetinin çok sağlam temellere dayanmadığının farkında olan Emir Haydar, Hokand ordusunun Kazak bozkırlarında bulunan Suzak'ı ele geçirmesinin ardından Semerkand'a sığınan Tokay Töre'ye destek vererek Muhammed Rahim Atalık'ın Öretepe baskınlarıyla eş zamanlı ayaklanmasını sağladı.[82] Tokay Töre, Buhara Emirinin desteğiyle Kazak bozkırlarında hak iddia etmeye başladı ve bazı boylarla anlaşarak Hokand Hanlığı'na karşı isyan başlattı. Taşkent Hâkimi Seyidkulu Pervaneci'ye, bu isyanı bastırma emri verildi. Yüz boyunun isyanından önce, İrnazar Divanbegi, Muhammedkulu Pervaneci Yusuf Ali Hoca Sudur[83], Tura Han Mir Asad ve Maksut Topçu büyük bir orduyla Seyidkulu Pervaneci'nin yardımına gönderildi. Gönderilen bu destek Seyidkulu Pervaneci'yle birleşip Tokay Töre ile çatışmaya girdiler ve onu mağlup edip bu bölgedeki boyları Hokand Hanlığı'nın idaresi altına aldılar. Başkent Hokand'a döndüklerinde ise emirlerin her biri, kendi rütbesine ve yaptıkları işlere göre ödüllendirildiler.[84]

Emir Haydar, Zerefşan Vadisi'nin güvenliği için Öretepe'yi müstakil hale getirerek tampon bölge oluşturdu. Ayrıca Kazak bozkırlarında Hokand hâkimiyetine karşı isyan çıkartarak kendisi Hive Hanlığı ile mücadele ederken Ömer Han'ın Emirlik topraklarına saldırmasını engelleme çalıştı. Emir Haydar'ın bu çabalarına karşı ileride değineceğimiz üzere Ömer Han da Hitay-Kıpçak isyanına[85] destek verdi ve Buhara Emirzadelerinden Şah Murad'ın oğlu Mir Hüseyin'e hamilik yaptı.[86]

1817-1818 yılında Kazak bozkırlarındaki sorun halledildikten sonra Ömer Han Hokand ordusunun ihtiyaçlarını gidererek Öretepe ve Cizak seferlerine hazırlık yaptı. Bu arada Buhara Emirliği tarafından desteklenen Muhammed Rahim Atalık, Öretepe'nin surlarını sağlamlaştırdı, Hokand saldırısına karşı ana

[76] Hüdayarhanzade komutanların ismini Hursand Dadhah, İriskulu Dadhah ve Ziynetşah Dadhah olarak kaydeder. Hüdayarhanzade, *age*, s. 132.
[77] Hakimhan Töre, *age*, s. 355.
[78] Hüdayarhanzade, *age*, s. 132-133.
[79] Şehrin ele geçirilişinde Hakimhan Töre Yüz boyunun ihanetinden bahsetmez. Hakimhan Töre, *age*, s. 355-356.
[80] Hüdayarhanzade, *age*, s. 134.
[81] Dinçer Koç, *age*, s. 38-39.
[82] Hüdayarhanzade, *age*, s. 131; İvanov, *age*, s. 199.
[83] Sudur, vakıf mülklerinin gelirlerine ve masraflarına nezaret eden devlet görevlisidir. Mairambek Tagaev, "Hokand Hanlığı'nda (1709-1876) Dinî Teşkilat", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, S. 26, 2019, s. 60.
[84] Hüdayarhanzade, *age*, s. 134-135.
[85] Emir Haydar döneminin en önemli olaylarından olan Hitay-Kıpçak isyanının sebebi Hitay-Kıpçak zenginlerinin 30 tilla bedel vererek üç ay zorunlu askerî görev yapmak için Merv'e gitmek istememesi ve Kette-Kurgan Hâkimi Ayaz Biy'in halktan alması gereken vergiden daha fazlasını talep etmesi, talep ettiği fazla vergiyi vermeyenleri ya da verecek gücü olmayanları da ağır bir şekilde cezalandırmasıdır. P.P. İvanov, *Vostanie kitay-Kıpçakov v Buharskom Hanstve 1821-1825 gg.*, İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1937, s. 56-57. Zorunlu askerî hizmete katılmama ve ağır verilerden dolayı 1821 yılında isyan eden Hitay-Kıpçaklar'ın ayaklanması beş yıl devam etti. İsyanın liderliğini yapanlar Hitaylardan Andinekuli Bey, Kıpçaklardan Memur Biy, Karakalpaklardan Hakimhan idi. İsyan eden Hitay-Kıpçaklar, Yengi Derya'yı ele geçirdi. Ardından Çelek Kalesi ve Kette-Kurgan'a saldırdı ve buranın hâkimiyetini ele aldılar. Çelek Kalesi'nin yönetimini Kıpçaklardan Adinekuli'ye, Kette-Kurgan'ın yönetimini de Memur Biy'e verildi. Kendilerine Karakalpakların katılmasıyla isyancılar Semerkand'ı kuşattılar fakat başarılı olamadılar. Anonim, *Zafername-i Hüsrvi*, s. 20.
[86] Hüdayarhanzade, *age*, s. 129.

kuvvetlerini erzak ve eşyalarla Masço Dağlarında gizledi. Ömer Han, Öretepe Kalesi'nin zaptı için büyük bir ordu topladı. En büyük oğlu Şehzade Muhammed Ali Bek, İrnazar Divanbegi, Seyidkulu, Yusuf Mingbaşı, Muhammedkulu Pervaneci Abdulazim Bek Pervaneci, Yusuf Ali Hoca Sudur, Mahmud Hoca Nakib[87], Mahmud Dadhah Topçu'yu ordunun başında bırakıp kendisi ordudan bir miktar asker alarak Zamin ve Cizak kalelerine yöneldi.[88] Zamin Kalesi'ni kuşattı, kuşatma esnasından Şehrihân Hâkimi Mahmud Hoca, Cilav Koşbegi ve Nev Kalesi'nin komutanı Davul Dadhah şehit oldular. Neticede Zamin Kalesi, Hokand hâkimiyetine girdi. Kale halkını kadınlar ve çocuklar dışında katlettiler. Zamin zapt edildikten sonra Cizak Kalesi'ne yöneldiler.[89] Ömer Han, Zamin seferiyle meşgul iken Öretepe'yi kuşatması için bıraktığı birlikler ise şehri muhasara ediyordu. Muhasara esnasında Muhammed Rahim Atalık birlikleriyle şehrin surlarından çıktı ve Şehzade Muhammed Ali'ye saldırdı. Şehzade'nin komutasındaki birlikte çok fazla asker yoktu fakat o soğuk kanlılığını kaybetmedi ve muharebede büyük cesaret gösterdi. Muhammed Rahim'in Şehzade'nin birliğine saldırdığını gören Hokand askerleri, kale kuşatmasını bırakarak onun yardımına koştular. Şehzade Muhammed Ali komutasındaki küçük Hokand birliği, gelen yardım sayesinde Muhammed Rahim'in kuvvetlerini püskürttü ve onları kale kapılarına kadar kovaladı. Muhammed Rahim, kaleden açılan top atışları sayesinde Hokand ordusunun elinden kurtulabildi. Öretepe kuşatması esnasında Hokand ordusunun binek hayvanlarında salgın hastalık baş gösterdi ayrıca şiddetli yağmur da Hokand ordusunu zorladı. Yaklaşmakta olan kış, ordunun tükenen erzakı ve mühimmatı hesaba katılarak kuşatma kaldırıldı. Fakat bu ricatın, ordunun erzakının azalması sonucu olmadığına düşmanı inandırmak için çekilirken kale topa tutuldu.[90]

1821 senesinde Ömer Han divanı toplayarak Öretepe ve Cizak seferi için devlet erkânının görüşlerini aldı. Divan toplantısında Öretepe'nin tahılının bittiği ve yeni hasatın da henüz yapılmadığından gerçekleştirilecek bir kuşatmaya şehrin dayanamayacağına oy birliğiyle karar verildi. Divanda alınan karar üzerine Öretepe'yi ele geçirmek için kırk bin kişilik bir ordu topladı. İrnazar Divanbegi, İsa Bek Pervaneci, Şahi Pervaneci, Kurban Dadhah ve Muhammed Şerif Dadhah Hokand ordusuna komutan tayin edildi[91] ve Öretepe'ye öncü birlik olarak saldırdı. Saldırının sonucunda Yüz boyuna büyük kayıp verdiren Hokand komutanları, ellerine geçen ganimetlerle Hocend'e çekilerek Hokand ordusunun ana kuvvetlerini beklemeye başladı. Ömer Han komutasında Hocend'e ulaşan Hokand ordusu burada ikiye ayrıldı. Taşkent Hâkimi Gulam Şah Koşbegi, Hocend Hâkimi Şahi Pervaneci, Kurama Hâkimi Muhammed Şarif Dadhah, Nev Kelesi komutanı Arslan Bek ve Koş-Tigerman Kalesi komutanı Mahmud Hoca, 12 topla birlikte Hacı Maksut Topçu Öretepe istikametine gidecek orduda yer aldı. Ömer Han ise ordunun geri kalanıyla Cizak üzerine yürüdü. Hokand ordusu Kanıbadem'e geldiğinde Şehr-i Sebz Hâkimi Daniyal Bek'in ulağı bir mektupla otağa geldi. Mektupta Daniyal Bek, Buhara yönetiminden hoşnutsuz olduğunu ve Ömer Han'a Hitay-Kıpçak ve Karakalpakların Emir Haydar'a karşı isyan ettiklerini bildirdi. İsyancıların Semerkand Valisi Devlet Koşbegi'ni esir aldıklarını ve bazı kaleleri kontrollerinde tuttuklarını belirten Şehr-i Sebz Hâkimi eğer Ömer Han destekler ise Semerkand'ın zaptının mümkün olacağını söyledi. Mektubun ardından Hitay-Kıpçak isyanı liderleri Ömer Han'ın huzuruna geldiler. Ömer Han bu gelişmeler üzerine devlet erkânıyla bir meşveret meclisi tertip ederek durumu değerlendirdi. Meşveret meclisinde devlet erkânı ikiye bölündü bir kısım zadegân Emir Haydar'ın faaliyetlerinin kendilerine zarar verdiğini ve bu fırsatın kullanılarak saldırıya geçilmesi gerektiğini belirtti. Diğer bürokratlar ise önceliğin Öretepe meselesinin halledilmesi olduğunu savundular. Nihayetinde meşveret meclisinden Semerkand'ın zaptı için on bin kişilik bir ordu hazırlaması ve bu orduya Hoşvakt Koşbegi, Arslan Bek Dadhah, Yadgar Bek Dadhah, Rahmankulu Pervaneci, 200 topçu ve 10 topuyla Şah Dadhah Topçubaşı'nın komutan tayin edilmesi kararı çıktı. Ayrıca isyanın liderlerine de Dadhah unvanı verildiği gibi hazineden de maaş bağlandı.[92] Semerkand'ın hâkimiyet altına alınması için oluşturulan ordu yola çıktıktan sonra Ömer Han emrindeki birliklerle Cizak yakınlarında bulunan Çaharbağı mevkiinde savaş düzeni aldı ve şehre saldırdı. Hokand ordusunun bu saldırısı

[87] Nakib, seyyidler ve hocalara verilen onursal unvandır. Kamalova, *age*, s. 202.

[88] Hakimhan Töre ordunun ikiye bölündüğünden bahsetmez. Onun verdiği bilgilere göre sefer direkt Öretepe'ye yapıldı lakin başarılı olunamadı ve Ömer Han sıcağa dayanamayarak hastalandı. Bu durum üzerine Hokand ordusu geri çekildi. Hakimhan Töre, *age*, s. 358-360.

[89] Hüdayarhanzade, *age*, s. 135.

[90] Hüdayarhanzade, *age*, s. 135-136. Hakimhan Töre'nin verdiği bilgilere göre Şehzade Muhammed Ali, Öretepe kuşatması esnasında Muhammed Rahim'in kuvvetleriyle savaşmadı. Ömer Han, Zamin seferine çıktığı esnada harem ehlini Hocend şehrinde bıraktı ve kendisi sefere devam etti. Ömer Han'ın haremiyle Hocend'de kalan Şehzade Muhammed Ali ve Hakimhan Töre, Ömer Han'ın dönüşünü beklerken kendilerini eğlenceye kaptırdılar. Bu durumdan haberdar olan Muhammed Rahim, birliklerini toparlayarak Hocend'e bağlı Dunbey Kasabası'na baskın yaptı. Baskın haberini öğrenen Şehzade Muhammed Ali ve Hakimhan Töre, Muhammed Rahim'in kuvvetlerine saldırmak istediler lakin Kasım Atalık ikiliyi bu fikirden vazgeçirdi. Muhammed Rahim'in bu hamlesinden sonra işret meclislerini iptal eden Şehzade ve Hakimhan, Hocend Kalesi'nin savunmasıyla ilgilendiler. Hakimhan Töre, *age*, s. 445-446. Bu olay hakkında Nalifkin de Hakimhan Töre'ye benzer bilgiler vermekte ve 11 yaşında olduğunu belirttiği Şehzade Muhammed Ali'nin sarhoş bir biçimde yanındaki birkaç kişiyle Muhammed Rahim'in askerlerinin peşine düşmek istediğini lakin Hocend Valisi Kasım Atalık tarafından zorla şehre geri götürüldüğünü belirtir. Nalifkin, *age*, s. 120.

[91] Hakimhan Töre bu seferin kendisi ve Şehzade Muhammed Ali için ilk savaş deneyimi olduğunu belirterek ordu komutanlarının Leşker Koşbegi, Şahi Pervaneci, Muhammed Dadhah, İrnazar Divanbegi, Abdulkerim Dadhah, Hanhoca Mir Asad, Seyyid Penâh Muhmudhan, Sultanhoca ve Masumhantöre olduğunu belirtir. Hakimhan Töre, *age*, s. 375.

[92] Hüdayarhanzade, *age*, s. 137-140.

netice vermedi ve şehir alınamadı.[93] Şehri ele geçiremeyen Ömer Han, bu esnada hastalandı ve Hokand'a döndü.[94]

Hokand Hanlığı'nın sınırlarını genişletmek için verdiği mücadelenin arasında Ömer Han, 1820-1821 yılında ortanca oğlu Abdullah Bek'i Karategin Hâkimi'nin kızıyla evlendirmek istedi ve Zuhur Divanbegi'ni kızı istemek için gönderdi.[95] Karategin Hâkimi bu durumdan çok memnun olarak kızını Ömer Han'ın oğluna verdi ve ikilinin düğünü Taşkent'te gerçekleşti. Şehzade Abdullah, Taşkent Hâkimbeki olarak atandı ve Taşkent Hâkimi Leşker Koşbegi de kendisine Atalık olarak görevlendirildi.[96]

Ömer Han döneminde hanlığın sınırlarını genişletmek için verilen mücadeleden Kırgızlar da nasibini aldı. Ömer Han'ın Kırgız seferine çıkmasının sebebi Doğu Türkistan yönünde ticari faaliyet alanlarının genişletilmesiyle alakalıydı. Bu uğurda 1821 yılında Ömer Han, Hokand ordusunu hazırladı ve komutanlığına da Seyidkulu Bek'i getirdi. Seyidkulu Bek komutasındaki Hokand ordusu Namangan[97]'ın kuzeyinden geçerek Kırgız ahalisini yağmaladı. Bu seferin sonunda Hokand Hanlığı Narın Irmağı'nın yukarı kesimindeki dağlık bölgede Bagış, Sayak ve Satoka gibi Kırgız boylarını hâkimiyet altına aldı.[98] Hokand Hanlığı'nın Kırgızlar üzerine sefer tertip etmesinin ardından Fergana Vadisi'nin güneydoğusunda meskûn olan Kırgızların Sarı Bagış boyu Hokand'lı tüccarların kervanlarına baskın düzenlemeye başladılar. Fergana-Kaşgar ticaretinin sıkıntıya girmesi demek olan bu baskınları öğrenen Ömer Han, ordu sevk etmektense Kırgız boyları arasındaki düşmanlıktan yararlanmak istedi ve Namangan Vilayeti'nin kuzeyinde meskûn Kutlu Seyid boyunu bu uğurda kullandı. Kutlu Seyid boyunun başarısızlığa uğramasına karşı önlem alan Ömer Han Kırgız milis kuvvetlerine yardımcı olması için Hokand askerlerini de görevlendirdi.[99] Böylece Doğu Türkistan ticari yolunu tehlikeye sokan Kırgızlar da ordu göndermeden Hokand hâkimiyetine girmiş oldu.

4. Ömer Han'ın Diplomatik Faaliyetleri

Kazak bozkırlarında Hanlığın hâkimiyet alanını genişleten ve Kırgız bölgelerine askerî sefer düzenleyerek hanlık bünyesine dahil eden Ömer Han, Hokand Hanlığı'nı uluslararası siyasette de aktif hale getirdi. Alim Han'ın Taşkent'i Hokand idaresine almasından sonra hanlık uluslararası ticarette önemli hale geldi ve Han, Rusya ile ilişki kurma teşebbüsünde bulundu. Bu teşebbüsü Rus İmparatoru olumlu cevapladı ve bir elçi göndermeye karar verdi. Rus elçisi Türkistan Vilayeti'ne ulaştığında Alim Han'ın öldürüldüğü ve yerine Ömer Han'ın geçtiğini öğrendi. Nihayet Rus elçisi, 1810 yılında dostluk münasebeti kurmak amacıyla Hokand'a geldi. Rus İmparatoru'nun bu girişimi neticesinde Ömer Han, 1812'de Hokand elçilik heyetini Rusya'ya gönderdi.[100] Hokand elçilik heyeti, geri dönüş yolundayken Petropavlovsk Kalesi'nde mola verdi. Bu mola esnasında elçilerden birisi hastalanarak öldü. Bir diğer Hokand elçisi de ahlaksız kadınlarla sürdürdüğü ilişkisi nedeniyle sürgün edilmiş bir askerle arkadaşlık kurdu ve asker onu gasp etmek için öldürdü. Hokand elçilik heyetinden iki kişinin ölümü üzerine durumu izah etmek ve çıkabilecek bir diplomatik krizi önlemek amacıyla Petropavlovsk Kolordusu'nun Komutanı General G.İ. Glazenap'ın tercümanı F. Nazarov'u olayı açıklaması maksadıyla pırlanta ile işlenmiş altın saatler, iki parça zengin sırma kumaşı, en iyi çuha ve atlas kumaşlarla birlikte[101] Hokand elçilik heyetinin geri kalanıyla Hokand'a gönderildi.[102]

Ömer Han döneminde Rusya'ya gönderilen elçilerin yanı sıra Osmanlı Devleti'yle de ilk defa ilişki kuruldu. Hacı Mir Kurban'ı İstanbul'a elçi olarak gönderen Ömer Han, Osmanlı Padişahı II. Mahmud (1808-1839)'a tabiiyetini bildiren Farsça bir mektup kaleme aldı. Ömer Han mektubunda Osmanlı Devleti'ne tabiiyetinin yanı sıra amacının gaza ve cihad olduğunu; Hitay (Mançu) idaresindeki Müslüman ahaliyi kurtardığını ve Hoten, Hitay ve Kazgan'dan Kaşgar'a kadar olan bölgeyi kontrol ettiğini belirtti. Mektubun yanı sıra elçi vasıtasıyla II. Mahmud'a sözlü olarak muhaliflere karşı Osmanlı Padişahı'ndan name, tuğ ve kılıç istediğini bildirdi. Ömer Han'ın bu istekleri Sadaret'te görüşüldü. İlk defa Osmanlı Devleti ile ilişki kuran Hokand Hanlığı ve Ömer Han hakkında bilgi toplayan Sadaret, Ömer Han'ın istediği name, tuğ ve kılıcın verilmesinin Müslüman ahalinin arasındaki çatışmayı arttıracağı kanaatine ulaştı. Ayrıca Ömer Han'ın iki yüz bin kişilik ordusuyla Hitaylara (Mançulara) karşı kazanılan zaferden sonra şimdi de Rusya ile mücadele ettiğini belirttiğini ve bu mücadelede Osmanlı Padişahı'nın manevi desteğini istediğini lakin Osmanlı Devleti'nin Ruslar

[93] Hüdayarhanzade, Cizak'ın direnmeden Hokand'a teslim olduğunu söylemektedir. Hüdayarhanzade, *age*, s. 149. Sefere bizzat katılan Hakimhan Töre kırk gün boyunca kalenin kuşatıldığını lakin ele geçirilmediğini kaydeder. Hakimhan Töre, *age*, s. 425-427.
[94] Tagaev, *agt*, s. 45; Hakimhan Töre, *age*, s. 423-432.
[95] Hüdayarhanzade, *age*, s. 141-142.
[96] Hakimhan Töre, *age*, s. 411.
[97] Bugün Özbekistan Cumhuriyeti'nin önemli endüstriyel şehirlerinden birisi olan Namangan, Fergana Vadisi'nin güney batısında yer almaktadır. Ahsî şehrinin depremler ve istilalar neticesinde harabeye dönmesiyle Namangan Şehri onun yerini almış ve bölgenin önemli şehirlerinden birisi haline gelmiştir. Tagaev, *agt*, s. 126.
[98] Nalifkin, *age*, s. 118.
[99] Nalifkin, *age*, s. 121.
[100] Viktor Dubbovitskii, Khaydarbek Bababekov, "The Rise and Fall of the Kokand Khanate", *Fargana Vally: The Hearth of Centrial Asia*, Edt. S. Frederick Starr, New York, 2011, s. 44.
[101] Koç, *age*, s. 92.
[102] Koç, *age*, s. 85-86.

ile sulh akdettiği için biatının da kabul edilmemesine karar verildi ve durum elçiye lisan-ı münasiple ifade edildi.[103]

Ömer Han döneminde Osmanlı Devleti ve Rus İmparatorluğu'nun yansıra Mançular ile de ilişkiler kuruldu. Mançu-Hokand ilişkilerinin temelini 1759 yılında Doğu Türkistan'ın Mançular tarafından işgal edilmesinden sonra Hokand Hanlığı topraklarına sığınan Hocalar ailesinin[104] gözetimi meselesi oluşturdu. Mançular, Doğu Türkistan hâkimiyetlerini sıkıntıya sokacak hamlenin Hokand'da bulunan Hocalardan geleceğinin farkında olduğu için Hokand Hanlığı ile bir anlaşma yaptı. Alim Han döneminde 1809 yılında imza edilen anlaşmaya göre Hokand Hanlığı, topraklarında ikamet eden Hocalar ailesini kontrolde tutacak bunun karşılığında da Mançular kendilerine bir veriye göre 250 başka bir veriye göre de 100 külçe gümüş ödeyeceklerdi. Ayrıca Mançular, Hokand Hanlığı için çay temin edecekti. Anlaşma sadece gümüş ödemesi ve çay teminiyle sınırlı da değildi. Yine anlaşmaya göre Hokandlı tüccarlar o yıl tamamen vergiden muaf olacak, devam eden yıllarda da uygulanan vergiler iki misli düşürülecekti.[105] Alim Han döneminde yapılan anlaşma Ömer Han döneminde de mahiyeti değiştirilerek yenilenmek istendi. Ömer Han, 1814 yılında Kaşgar'daki Hokand aksakalının[106] kadı ile değiştirilmesini Mançu yönetiminden talep etti. Bu değişiklik gerçekleşirse kadı, Hokandlı tüccarlarının ticaretini ve vergilendirmesini denetleme sorumluluğunu üstlenecekti lakin Mançu yönetimi bunu kabul etmedi. Bu isteği reddedilen Ömer Han, bu kez de resmî olarak Hokand tüccarlarının ticari işlerini düzenlemek için iki aksakal atanması talebiyle Mançulara başvurdu. Bu başvurusunun sonucu ağır oldu ve Hokandlı tüccarların Doğu Türkistan'daki vergi muafiyetleri ellerinden alındı.[107] Bu durum üzerine Ömer Han, elinde koz olarak tuttuğu Ak Tağlık Hocalarından Salih Hoca'nın oğlu Cihangir'in Doğu Türkistan'a geçişine göz yumdu. Cihangir Hoca, Hakkulu Dadhah ile beraber beş yüz kadar Kırgızla Doğu Türkistan'a girdi lakin başarılı olamadı.[108] Ömer Han'ın bu hamlesiyle Mançu yönetimi kadı atamasını kabul etmese de Hokand Hanlığı'nın ticari imtiyazlarını iade etti. Ticari imtiyazların yanı sıra Hokand Hanlığı, Hocaları sıkı gözetimde tutarak onların Doğu Türkistan'a geçişini önlemelerinin karşılığında Mançulardan yıllık ödeme aldı.[109] Yapılan anlaşma uyarınca Hokand Hanlığı, Doğu Türkistan'a 1814 yılında Mirza Abbas'ı aksakal olarak tayin etti. Ömer Han, Mançular ile yaptığı anlaşmaya sıkı sıkıya uydu. Cihangir Hoca ikinci kez Hokand'dan Kaşgar'a geçmek için girişimde bulunduğunda da onu yakaladı.[110] Bu dönemde bölgesel bir güç haline gelen Hokand Hanlığı, bu gücün farkında olarak Mançu yönetimine Doğu Türkistan'da ticari imtiyaz isteklerini kabul ettirdiği gibi buradan sağladığı ticari imtiyazlarla Rus İmparatorluğu ile kurduğu ilişkilerle ticareti Rusya yönünde geliştirdi. Bu arada Hilafet makamı olan Osmanlı devletiyle ilk ilişkiler kurmayı deneyerek bölgede Buhara Emirliği'nin tek güç olmadığı gösterilmeye çalışıldı. Kısacası Ömer Han, gerçekleştirdiği askerî faaliyetlerle hanlığın sınırlarını genişlettiği gibi uluslararası arenada da Hokand Hanlığı'nın gücünü arttırmaya çalıştı.

5. Ömer Han'ın İdari Reformları ve Ölümü

[103] Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler (1775-1875)*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 2017, s. 42-43; Abdulkadir Macit, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**)**, İstanbul 2008, s. 81-83. Osmanlı belgelerinde durum bu şekilde anlatılırken Hakimhan Töre, Osmanlı sarayından dönen elçi Hacı Mir Kurban'ın yanında II. Mahmud'un Ömer Han'a hediye olarak gönderdiği altın taşlı kılıç, bir çift tabanca, iki tane çok güzel saat, dürbün, kaşe kıyafet ve Ömer Han'ın Osmanlı'ya dost ve kardeş olduğunu belirten özel belge getirdiğini kaydeder. Hakimhan Töre, *age*, s. 440. Ayrıca Hokand elçisinin verdiği bilgilerde yanlışlıklar mevcuttur. Ömer Han kendisinin Mançularla cihad ettiğini bildirse de onun döneminde Mançular ile herhangi bir çatışma söz konusu değildir. Buna ek olarak zikredilen 200.000 kişilik ordu sayısı da abartılıdır.

[104]Mançuların Doğu Türkistan hâkimiyetlerinde kendileri için tehlike gördüğü Hoca ailesi, Ak Tağlık Hocalarına mensup Salih (Samsak) Hoca ve oğulları Yusuf Hoca, Bahaeddin Hoca ve Cihangir Hoca'dır. Salih (Samsak) Hoca, Bahaeddin ve Cihangir Hocalar Hokand'da Yusuf Hoca ise Buhara'da ikamet etmekteydi. W. H. Bellew, *The History of Kashghar*, Foreign Department Press, Calcuta 1875, s. 76. Ailenin reisi Salih Hoca, Hokand'da bulunan Doğu Türkistanlı mültecileri etrafına topladığı gibi Mançuların Doğu Türkistan'da yaptığı zulmü halka anlatarak kamuoyu oluşturuyordu. Salih Hoca'nın Hokand'daki faaliyetlerinden Hocendli tüccarlar sayesinde haberdar olan Doğu Türkistan halkı onu kurtarıcı olarak görüyordu. A.N. Kuropatkin, "*Asya'nın Kalbi" Doğu Türkistan Fiziki, Coğrafî, Demografik, Etnografik, Askeri ve İktisadi Yapısı*, yay. haz. Feyzullah Uygur, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 168.

[105] M. Kutlukov, "Vzaimootnoşeniya Tsinkogo Kitaya s Kokandskim Hantsom", *Kitay i Sosedi v Novoe Noveyşee Vremya***,** İzd. "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva, 1982, s. 203; Koç, *age*, s. 34.

[106] Aksakallık müessesesi için bkz. Şerali Koldaşev, "The Role of the Institute of Aqsaqal (Consolor) in the Diplomatic Relations Between Kokand Khanate and the Ching Empire (1760-1864), *International Jurnal of Scientific & Tecnology Research*, V. 9, Is. 2, 2020, s. 3865-3874.

[107] Newby, *age*, s. 68-70.

[108] Josep Fletcher, "The Heyday of the Ch'ing Order in Mongolia, Sinkiang and Tibet", *The Chembrige History of China*, V. 10, s. 361.

[109]James A. Millwaerd, *Beyond The Pess Economy, Ethnicity and Empire in Qing Central Asia 1759-1864*, Stenford University Press, Stanford, California 1998, s. 34.

Mançuların ödediği haracın miktarı kaynaklarda değişiklik göstermektedir. Henry Lansdell bu haracın 1813 yılından itibaren yıllık 200 yambu olduğunu belirtir. Hanry Lansdell, *Chinise Central Asia A Ride to Little Tibet*, V. 2, Charles Scribner's Son, New York 1894, s. 56; Boulger bu miktarın yıllık 3.500 sterlin olduğunu söyler. D. C. Boulger, *The Life of Yakup Bek Athalık Ghazi, and Badaulet; Emeer of Kashgar*, H. Allen&Co, London 1878, s. 64; Velihanov'da bu miktarı 200 yambu olarak verir. Çokan Valihanov, *Russian in Central Asia*, çev., John and Robert Michell, Edward Stanford, 6 Charing Croos London 1865, s. 199. Sobolef bu miktarı 22,600 ruble (3.200 sterlin) olarak verir. L. Sobolef, *Lates History of the Khanates of Bokhara And Kokand*, Translated from Russian of the "Turkestan Gazette" for 1876, by P. Mosa, Foreign Depertment Press, Calcutta 1876, s. 28. Kuropatkin ise ödemenin 200 yambu olduğunu söyler. Kuropatkin, *age*, s. 168.

[110] Kutlukov, *age*, s. 203-204; Koç, *age*, s. 39-40; Hakimhan Töre, *age*, s. 438-439.

Ömer Han döneminde değişen ve büyüyen iç-dış politikalar neticesinde yönetim sisteminde ihtiyaçları karşılamak adına bazı ıslahatlar yapıldı. Bu dönemde gerçekleştirilen idarî yenilikler çerçevesinde Buhara Emirliği'nde askerî, Hive Hanlığı'nda ise taşra teşkilatında görevli olan Mingbaşı[111], Hokand Hanlığı'nda Koşbegi'nin görevlerini devralarak başvezir konumuna yükseldi. Mingbaşı, hanlığın içişleriyle ilgilenmek ve dış ilişkilerde hana danışmanlık yapmanın[112] yanında handan sonra en yetkili kişi olarak orduları da komuta ederdi ve orduyu komuta ettiğinde Leşkerbaşı unvanı alırdı.[113] Hokand Hanlığı'nda mingbaşılık makamına ilk olarak Şahi Merginanî atandı. Şahi Merginanî iki yıl bu görevi yerine getirdikten sonra Ömer Han tarafından Hocend'e Hâkim olarak görevlendirildi. Şahi Merginanî'den boşalan mingbaşılık makamına ise askerî yeteneklerinden dolay Yusuf Tağlık[114] Dadhah tevcih edildi.[115] Ayrıca yine bu dönemde şeyhülislamlık makamı oluşturularak Masumhan Töre, ilk şeyhülislam olarak görevlendirildi.[116] Bunlara ek olarak devletin karar alma mekanizması olan divanda yapılan işlerin şer'i hukuka uygunluğunun denetlenmesi için ulemanın da toplantılara katılımı sağlandı. Zakir Hoca İşan, Demolla Mirza Kalan, Demolla Müminhan Mevlevi, Sultanhan Töre Ahrâri, Muhammed Töre Ahrâri, Masumhan Töre ve Cihangir Töre gibi birçok kişi Ömer Han'ın meclisine dâhil edildi.[117] Devlet yönetimindeki bu yeniliklerle birlikte orduda, hanlıktaki çeşitli etnik gruplardan "Tuğ" isminde ellişer kişilik birlikler oluşturuldu ve bu askerî kuvvetlerin başlarına "tuğbaşı" ya da "tuğbegi" isminde komutanlar görevlendirildi.[118] Askerî alanda ve devlet yönetiminde yenilikler yapan Ömer Han, kendi adına para da bastırttı. Onun döneminde üzerinde 1817-18'den önce Ömer Han yazan bu tarihten sonra ise Müslümanların İmamı Seyyid Muhammed Ömer Han ifadesi bulunan[119] Hokand tangası darp edildi. Basılan paralar bakırdandı ve genelde gümüşle kaplıydı ve bir Tanga 16 pula, bir Buhara altın tillası 150 tangaya eşitti.[120] Ayrıca Ömer Han döneminde üzerinde Emirü'l Müslimin Seyyid Muhammed Ömer Han yazılı altın paralar da darp edildi.[121] Darp ettirdiği paralarda kullandığı unvanlara bakılarak Ömer Han'ın 1817-1818'den sonra uhrevi meşruiyetini tasdiklemek maksadıyla Müslümanların İmamı, Müslümanların Emiri ve Seyyid gibi unvanlar kullandığı söylenebilir.

Hokand Hanlığı'nın sınırlarını genişletmekle meşgul olan ve büyük devletlerle ilişkiler kuran Ömer Han, saltanatının 12. yılında adeti üzere av için Mergilan ve Andican'a gitmek niyetiyle hazırlık yapıldığı esnada hastalandı.[122] Hekimler tüm uğraşlarına rağmen onun derdine çare bulamadılar. Gün geçtikçe hastalığı ilerledi ve hastalığının on yedici gününde, 12 Ocak 1822 Cuma günü sabaha karşı vefat etti[123] ve yerine en büyük oğlu Muhammed Ali Han (1822-1842) Hokand hükümdarı oldu.[124]

6. Ömer Han'ın Edebi Kişiliği ve İmar Faaliyetleri

Dış görünüş itibariyle uzun boylu, siyah sakallı, kırmızı yüzlü, sağ yüzünde siyah beni olan[125] Ömer Han'ın saltanat döneminde Hokand edebiyat dünyası altın çağını yaşadı. Şiire şehzadeliği döneminde merak salan Ömer Han, meclisinde her daim ulema ve şairleri bulundururdu.[126] Tutku derecesinde edebiyata bağlı olan Ömer Han, eş seçiminde de bu durumu göz önünde tuttu. Nadire Begim ile evliliği gündeme geldiğinde eşinin kendisi gibi şiire yatkın bir kişi olmasını istedi. Bu durum üzerine Nadire Begim, "Veysi", "Üveysi" mahlaslarıyla şiirler kaleme alan Cihân Atın[127]'dan dersler aldı. Cihân Atın'dan aldığı dersler neticesinde şiire

[111] Mahmudov, *agt*, 79.
[112] Nalifkin, *age*, s. 112.
[113] Vahidov, *agm*, s. 216-217.
[114] Tağlık tabiri Mançu istilasından sonra Doğu Türkistan'dan Hokand Hanlığı'na sığınmış Uygurlar için kullanılmıştır. Beysembiev, *age*, s. 80.
[115] Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 82; Muhammed Niyâz Hukandî, *age*, s. 103.
[116] Nettleton, *agm*, s. 135.
[117] Muhammed Niyâz Hokandî, *age*, s. 119.
[118] Şerali Koldaşev, "Hokand Hanlığında Uygurlar", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Nevşehir 2017, s. 108.
[119] Babacanov, *age*, s. 198.
[120] *Travels in the Centrral Assia by Meer Izzat-Oollah in the years of 1812-13*, Trasnlated by Captain Hederson, Attached to the Foreing Office of the Goverment of India, Foreing Depertmant Press, Calcuta 1872, s. 52.
[121] Babacanov, *age*, s. 198.
[122] Nalifkin, *age*, s. 122-123. Tarih-i Türkistan isimli eserde Ömer Han'ın ziyaret için yakın adamlarından Bazarkulu'nun evine gittiği ve burada rahatsızlanıp ölümünden üç gün önce saraya getirildiği belirtilmiştir. Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 89.
[123] Hakimhan Töre, *age*, s. 454. Mirza Alim Mahdûm Hoca ve Niyâz Muhammed Hokandî, Ömer Han'ın vefat ettiği ve Muhammed Ali'nin hükümdar olduğu tarihi 1823 yılı olarak vermiştir. Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s.92; Niyâz Muhammed Hokandî, *age*, s. 124. Mahzûni, Ömer Han'ın hastalanarak değil de yerine geçecek olan oğlu Muhammed Ali tarafından zehirlendiğini kaydetmiştir. Mahzûni, *Fergana Hanları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.2408, s. 10. Schuyler de aynı fikirdedir. Schuyler, *Turkistan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and, Kuldja*, Sampson Low, Marston, Searly&Rivingson C. I, London 1876, s. 342. Ş. Vahidov'un aktardığına göre Şâhnâme-i Nüsretpâyâm isimli eserde Ömer Han'ın vefat tarihi 30 Aralık 1822 olarak belirtilir. Muhammed Umar Umudî Merginânî, *age*, s. 35. Tarihçe-i Turani eserinin devamına Şahruh Umarav tarafından eklenen Ata-Babaların yadı kısmında Ömer Han'ın 29 Aralık 1822 yılında vefat ettiği belirtilir. Umar Umudî Merginânî, *age*, s. 157.
[124] Şen, *agt*, s. 92-93.
[125] Muhtarov, *age*, s. 195; *Dilşod Tanglangan Asarlar*, s. 12-13.
[126] Mirza Olim Madûm Hoci, *age*, s. 90.
[127] Cihan Hatun hakkında geniş bilgi için bkz. Selahittin Tolkun, "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi", *İlmî Araştırmalar*, 12, İstanbul 2001, s.171-174. Nettleton, Üveysi'nin Ömer Han'ın eşlerinden birisi olduğunu söyler. Nettleton, *agm*, s. 137.

olan kabiliyeti artan Nadire Begim şairliğiyle Ömer Han'ın dikkatini çekti ve ikilinin düğünü gerçekleşti.[128] Döneminin büyük şairlerinden birisi olan Ömer Han, "Emirî" mahlasıyla Çağatay Türkçesi ve Farsça şiirler kaleme aldı. Tasavvufi şiirler yazan Ömer Han'ın kaleme aldığı şiirleri Divân-ı Emirî'de[129] toplandı. Şiirlerinde kendisine Nevâiyî'yi örnek alan Ömer Han, divanında tasavvufi geleneğe bağlı kaldı ve dibâce olarak adlandırılan giriş kısmında kendi otobiyografisini anlattı.[130]

Döneminin büyük şairlerinden birisi olan Ömer Han'ın civar ülkelerden şairleri Hokand sarayına davet etti ve Hokand'ı bir sanat merkezi haline getirdi.[131] Etrafında yetmişten fazla ünlü şairi toplamayı başaran Ömer Han, 1821'de Fazlî Namangânî'ye altmış üç şairin şiirlerinin toplanmasıyla oluşan Mecmuai Şâirân isimli eseri yazdırttı.[132] Eşi Mahlar Ayim[133](1792-1842)'in de divan sahibi[134] bir şair olmasının etkisiyle Ömer Han döneminde kadın şairlere gösterilen ilgi sadece Hokand Hanlığı'nda değil tüm Türkistan'da daha önce görülmemiş bir düzeye ulaştı. Ömer Han'ın şiire olan tutkusunun neticesinde oluşan ortamda Mahlar Ayim, Hokand Hanlığı'nın çeşitli bölgelerinden şiire yatkın genç kızları olanak sağlamak maksadıyla Hokand'a getirtti ve onları himaye ettiği gibi saray kütüphanesini de şairlerin emrine verdi. Bu çabaların neticesinde Ömer Han döneminde Fazlî Namangânî, Sultanhan Töre Ahrârî, Mahmur, Molla Muhammed Gazi Hokandî, Molla Muhammed Şerif Gülhâni[135] gibi şairlerin yanı sıra Mahzuma, Üveysi, Hayrunnisa, Fazilet Banu, Dilşad Berna gibi şairler de yetişti.[136] Ömer Han döneminde yetişen bu şairlerin yanı sıra tarih yazımında da yeni eserler ortaya çıktı. Ömer Han, şair Fazlî Namangânî'ye kendi dönemini anlatan ve Hokand Hanlığı'nın yöneticisi Ming boyunun şeceresinin Timur'a dayandırıldığı Ömer-nâme isimli eseri yazdırdı.[137] Eserin tamamlanmasının ardından beğenmeyen Ömer Han, bu kez de Mirza Kalândar Müşrif İsferâgî'den Ömer-nâme isimli eseri gözden geçirmesini istedi. Han'ın bu isteği üzerine Ömer-nâme'yi gözden geçiren Mirza Kalândâr Müşrif İsferâgî, Divân-ı Nüsretpâyâm isimli eseri Farsçanın Tacik lehçesinde yazdı ve eserde ilk kez Hokand Hanlığı hanedanının şecere hikayesi olan Altın Beşik kaleme alındığı gibi Ömer Han'ın seyyid olduğuna dair bir şecere de verildi.[138] Darp ettirdiği paralarda Müslümanların Emiri, Müslümanların İmamı, Seyyid gibi ifadeler ile meşruiyetini uhrevi olarak ispatlamaya gayret eden Ömer Han, kaleme aldırttığı tarihî eserlerde şecere olarak Ming boyunu Babür'e dayandırarak Türkistan hâkimiyeti için dünyevî olarak da meşruiyetini ispatlamaya gayret etti.

Ömer Han bir taraftan Hokand Hanlığı'nda kültürel faaliyetleri canlandırıp başkent Hokand'ı dönemin kültür merkezlerinden birisi haline getirirken diğer taraftan da payitaht başta olmak üzere hanlıktaki büyük şehirlerde imar faaliyetlerinde bulundu. Onun döneminde cami, medrese, mezarlık, su kanalları inşa edildi ve Şehrihân isimli şehir kuruldu.

---

[128] Tagaev, *agt*, s. 253.

[129]Emirî Divânı'nın günümüze ulaşan nüshaları Özbekistan, Tacikistan ve İstanbul'da muhafaza edilmektedir. Özbekistan'daki nüsha Özbekistan Ebu Reyhan Birûnî Şarkiyat Enstitüsü Nr. 4727, 5065, 147, 117, 4419. Tacikstan'da Tacikistan Fenler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde Nr. 769, 117, 834, 2887. İstanbul'da bulunan iki nüsha ise İstanbul Üniversitesi Türkçe El Yazmalar bölümünde T 5452 numaralı mecmuanın içerisinde 161^{b}-413^{b} varakları arasında ve T 2850 numaralı mecmuanın içerisinde saklanmaktadır. Tagaev, *agt*, s. 240. Ömer Han'ın divanı Rusya'da 1888-1910 yılları arasında altı defa, İstanbul'da 1884-1898'de iki defa taş basması olarak basılmıştır. Üzeyir Aslan, "Han Şair Emîrî'nin Musammatları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* C. 8, S. 1, s. 43. Divan-ı Emirî üzerine ülkemizde Yıldız Kocasavaş, Kazım Köktegin ve Mustafa Tanç çalışma yapmıştır. Yıldız Kocasavaş, *Yusuf Emîrî Divanı, Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım,* Çantay Kitapevi, İstanbul 2003. Kazım Köktegin, *Yusuf Emirî Divanı, Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım,* Fenomen Yay., Erzurum 2007. Mustafa Tanç, *Ömer Han Divanı, İnceleme-Metin*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1994.

[130] Tagaev, *agt*, s. 240. Dibace kısmı için bkz. *Emirî Devan (Uzbek Tilindagi Şerler)*, yay. haz. M. Kadirova, Uzbekiston Fan Neşriyat, Taşkent 1972, s. 19-22.

[131] Tarih-i Hamse'de Buhara, Harzem, Hitay, Hindistan gibi memleketlerden şairlerin Hokand'a geldiği belirtilir. Kurbanali Hacı Halidoğlu, *age*, s. 14.

[132] Aziz Kayumov, *Kukan Edebi Muhiti (XVIII-XIX. Asır)*, Özbekistan SSR Fenler Akademisi Neşriyat, Taşkent 1961, s. 8. Ferudun Tekin, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies*, V. 6, 2011, s. 1847. Tarihçe-i Turani, s. 26-27. Eserin birçok el yazması günümüzde Özbekistan Fanlar Akademisi Suleymanov Kulyazmaları Enstitüsünde Nr. 284, 1536,2678, 714/II'de bulunmaktadır. Ayrıca Mecmuayi Şâirân'ın yazmalarından bir tanesi Muhammed Ali Han (1822-1842) tarafından 1833'de İstanbul'a gönderilmiştir. Bu el yazma İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı T 811'de bulunmaktadır. Tagaev, *agt*, s. 247-248.

[133] Nadire veya Kâmile (Farsça şiirlerinde Maknune) mahlası ile şiirler yazan Mahlar Ayim, Hokand Han'ı Ömer'in eşi Muhammed Ali Han (1822-1842)'ın annesidir. Hayatı ve eserleri ile alakalı geniş bilgi için bkz. Tolkun, *agm*, s. 12; Bilal Çelik, "Hokand Hanlığı Siyaset ve Kültür Hayatında Bir Kadın: Mahlar Ayim", *Geçmişten Günümüze Kadın ve Şehir*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2016, s. 301-309; Polatcan Kaiyumov, *Kukand Tarihi Va Onung Edabiyatı (Matarial Va Hotıralar)*, Tamaddun, Taşkent 2011, s. 101-104; Zebinniso Kamalova, *Türk Kültür Mirasında Kılıç ve Kalem Tutan Hatunlar*, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul 2019, s. 97-102.

[134] Mahlar Ayim'in Divan-ı Nadire isimde bir divanı bulunmaktadır ve günümüzde Özb. FA. El Yazmaları bölümünde Nr. 4148 ve 7766; Özb. FA. H. Süleymanov Elyazmaları Bölümü Nr. 313, 296/II'de bulunmaktadır. Tagaev, *agt*, s. 257.

[135] Tagaev, *agt*, s. 247-270.

[136] Omonov, *agt*, s. 74.

[137] Levi, *age*, s. 98-99. Farsça'nın Tacik lehçesinde kaleme alınan eser için bkz. Ş. Vahidov, *Kukon Honligida Tarihnavislik (Genezisi, Funksiyalari, Namoyandalari, Asarlari)*, Akademnaşr Yay., Taşkent, 2010, s. 140.

[138] Eser Hakkında geniş bilgi için Bkz. Vahidov, *age*, s. 147-150. Altın Beşik efsanesinin meşruiyet aracı olarak kullanılması hakkında bkz. A. Erkinov, "Fabrication of Legitimation in the Khoqand Khanate Under the Reign of Umar-Khān (1225-1237/1810-1822) Place Manuscript of Baktiyār Nāma Doqāyiqı Samarkandî as a Source of the Legend of Altun Bishik" *Tex and Manuscript*, V. 19, No.2, December 2013, p. 3-18.

Ömer Han döneminde Hokand şehrinde yapımına 1816 başlanan ve 1818 yılında tamamlanan Cem Mescidi'nin[139] içerisinde medresesi de mevcuttu. 100 odalı olan medresede 2 dershane, 200 öğrenci ve 7 müderris bulunuyordu. Ayrıca Ömer Han, Cem Mescidi'nin faaliyetlerini yürütebilmesi için 30 dükkân bir de hamam vakfetti.[140] Ömer Han döneminde eşi Nadire Begim talebelerin tahsil görebilmesi Mahlar Ayim ve Ming Ayim medreselerini bina ettirdi.[141] Bu medreselerin 81 odası ve 200 talebesi mevcuttu. Medreselerin giderlerinin karşılanması için vakıf kuruldu ve 5 mütevelli heyeti kurulan vakıfta görev yapmaktaydı.[142] Ömer Han döneminde medrese yapımı sadece payitahta özgü değildi. O, 1820 yılında Taşkent'in Sençikmen mahallesinde tamamen yanmış bir medreseyi restore ettirerek tekrar faaliyete soktu.[143] Medreselerin yanında Ömer Han döneminde yapımına başlanan fakat onun ölümü üzerine Nadire Begim tarafından 1824 yılında tamamlanan Han mezarlığının içerisinde bir de cami bulunmaktaydı. Bu mezarlıkta Narbuta Bek, Alim Han, Ömer Han ve Muhammed Ali Han'ın kabirleri bulunmaktadır.[144] Bu yapıların dışında Ömer Han döneminde âmâlar için Rahmet-i Şah isimli bir hastane inşa edildi ve bina edilen yapı için 2 kervansaray, 16 dükkan ve arazi vakfedildi.[145] Bu imar faaliyetlerinin yanı sıra Ömer Han 1812-1816 yılları arasında Şehrihân yani han şehrini kurdu[146] ve şehrin kuzey yönünden sulama kanalı açtırdı.[147] Şehrihân'ın yanı sıra Namangan'a göçün artması neticesinde karşılaşılan sulama sıkıntısını çözmek için Ömer Han, Narın Nehri'nden Yengi-Arık'ı açarak şehrin su sorununu çözdü.[148] Namangan haricinde hanlığın önemli şehirlerinden Taşkent'te de Han-Arık'ı açtırdı. Hokand Hanlığı'nın genelinde bina edilen medrese, imarethane, cami ve mezarlıkların dışında Ömer Han döneminde kaleler de yapıldı. Özellikle hanlık sınırlarını korumak için 1817'de Akmescid (şimdiki Kızılorda)'i inşa ettirdi. Ayrıca XIX. asrın yirmili yıllarında Evliya-Ata kalesini bina ettirdi. İlerleyen dönemde ise Pişkek (Bişkek) ve Tokmak gibi kaleleri yaptırdı.[149] Ömer Han tarafından kurulan bu kalelerin yapılma amacı sadece bölgenin güvenliğini sağlamak değildi. Ömer Han kurduğu kaleler ve yaptırdığı şehirlere tüccar ve zanaatkârları yerleştirerek buralarda pazarlar oluşturdu ve bu pazarlara göçer halkı çekmeye çalıştı. Ayrıca askerî garnizon hüviyetinde olan bu kalelerde görevli birliklerin iaşesinin karşılanabilmesi maksadıyla tarımı da bölgede geliştirmek için su kanalları kurdu.

SONUÇ

Sonuç olarak; kaynaklarda adaleti sağlayan, orduyu ve devleti düzene sokan bir hükümdar olarak gösterilen ve cennetmekân olarak adlandırılan Ömer Han, darbe neticesinde hükümdar olmuş bir handır. O ilk etapta kendisini tahta çıkartan darbeci devlet adamlarından kurtularak devletteki sükûneti sağladı ve ağabeyi Alim Han'ın hatalarını tekrar etmeyerek Özbek boy aristokrasisi ve tarikatlarla çatışmadan, hatta onları da yanına alarak hüküm sürdü. Böylece devletteki dengeleri yerine oturttuğu gibi yapacağı askerî seferler ve kültürel faaliyetler için zaman kazandı ve zemin hazırladı. Saltanatı süresince devletin sınırlarını Kazak bozkırları, Kırgız bölgeleri ve Buhara Emirliği istikametinde geliştirmeye çalıştı. Onun iktidarı döneminde Hokand Hanlığı'nın sınırları güneyde Karategin, güneydoğuda Kaşgar, güneybatıda Öretepe, kuzeyde Cu Nehri'nin güneyinden kuzeybatıda Aral Gölü civarına kadar uzandı. Genişlettiği sınırları korumak için istihkâmlar inşa etti. Bölgesel bir güç haline gelen Hokand Hanlığı'nı Rus İmparatorluğu, Mançu İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'yle ilişkiler kurarak uluslararası arenaya taşıdı. Özellikle gücünün farkında olarak Mançu İmparatorluğu'na karşı akıllı bir siyaset izledi ve ticari imtiyazlar ve haraç vasıtasıyla muazzam bir gelir elde etti. Mançulardan aldığı tavizle ticarette Rusya topraklarına açıldı ve ekonomik olarak yaptığı askerî seferlerin maliyetlerini buradan karşıladı. Devletin sınırlarını genişletirken payitaht Hokand'ı bir kültür merkezi haline getirdi ve kendi döneminde kültür faaliyetleriyle Hokand edebiyat dünyası altın çağını yaşadı. Türkistan'da eşi benzeri görülmeyen bir azimle kadın şairleri de destekledi ve onların kültürel faaliyetlerde yer almasını sağladı. Bu çabaları neticesinde onun devri İkinci Timur Rönesansı olarak isimlendirildi. Edebiyata verdiği desteğin yanı sıra imar faaliyetleriyle hanlığı imar etti. Döneminde elindeki her türlü imkânı kendi lehinde kullanarak meşruiyetini tasdik etmeye çalıştı. Bu uğurda oluşturduğu edebî ortamdan yararlanan Ömer Han, kaleme aldırdığı eserlerde şeceresini Babür Şah'a bağladı ve darp ettirdiği paralarda Müslümanların Emiri,

[139] Mirzo Olim Mahdûm Hoci, *age*, s. 84; Hüdayarhanzade, *age*, s. 131; Avaz Muhammed Attar Hukandî, *age*, s. 185. Medrese ve cami inşaatının temelini atarken Ömer Han, Hokand ulemasına hitaben "güzel söz söyleyenin dışında, beğenileni terk edip çıkan kişi var mı? Taş koysunlar" dediğinde ulemadan hiçbir kimse taş koymak için öne çıkmamıştır. Bu durum üzerine Ömer Han "Elhamdülillah benim beğenileni terk etmişliğim yoktur" diyerek temele ilk taşı kendisi koymuştur. Bulduk, *age*, s. 59.
[140] Omonov, *agt*, s. 85.
[141] Isabaeva Gulshonoy, *XIX. Asırda Kukan Hanlığında Madaniy Hayot*, Mirza Uluğbek Milli Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2008, s. 127.
[142] Tagaev, *agt*, s. 217.
[143] A. Sultanov, *Muhammed Salih Hoca va Uning Tarihi Cedida-i Toşkand Asari*, O'zbekiston Yay., Taşkent 2009, s. 159-160.
[144] Omonov, *agt*, s. 86.
[145] Omonov, *agt*, s. 86.
[146] Avaz Muhammed Attar Hukandî, *age*, s. 15. Dilşad Berna otobiyografisi olan Târih-i Muhâcirân'da Ömer Han'ın bu şehri 1817 yılında Öretepe'den getirilen esirlere kurdurttuğunu ve şehrin kuruluşunun 7 yıl sürdüğünü belirtir. *Dilşod Tanlangan Eserler*, s. 12-13; Muhtarov, *age*, s. 193-194.
[147] Vahidov, *age*, s. 62.
[148] İvanov, *age*, s. 182.
[149] Koç, *age*, s. 38.

Müslümanların İmamı gibi ifadeler kullanarak meşruiyetini dünyevî ve uhrevî olarak kabullendirmeye gayret etti.

KAYNAKÇA

Anonim, *Zafername-i Hüsravi*, çev. Ş. Vahidov, Şirali Jurayev, Tarihi Meros, Taşkent 2011.

ASLAN, Üzeyir, "Han Şair Emîrî'nin Musammatları", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 4-51.

Avaz Muhammed Attar Hukandî, *Tarih-i Cehânnumâyi* (Olemni Kürsatuvçi Tarih), Farsçadan Özbekçeye çev. ve yay. haz., Ş. Vahidov, Akademik Yay., Taşkent 2012.

BABACANOV, B.M., *Kokandskoe Hanstvo: Vlast', Politika, Religiya*, Yengi Neşr., Yokyo-Taşkent 2010.

BELLEW, W. H., *The History of Kashghar*, Foreign Department Press, Calcuta 1875.

BEYSEMBİEV, T.K., *Tarihi Şahruhi Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, İzd. "Nauka" Kazahskoy SSR, Alma-Ata 1987.

BOBOBEKOV, Haydarbek, *Kukan Tarihi*, Fan va Tehnologiya, Taşkent 2016.

BOULGER, D. C., *The Life of Yakup Bek Athalık Ghazi, and Badaulet; Emeer of Kashgar*, H. Allen&Co, London 1878.

BULDUK, Üçler, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2006.

ÇELİK, Bilal, "Hokand Hanlığı Siyaset ve Kültür Hayatında Bir Kadın: Mahlar Ayim", *Geçmişten Günümüze Kadın ve Şehir*, Ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2016, s. 301-309.

_____, "Hokand Hanlığı" *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çingiz Oğulları*, Ed., Hayrunnisa Alan, İlyas Kamaloğlu, Ötüken Neşr., İstanbul 2016, s. 572-571.

_____, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Hanlığı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya 2009.

*Dilşad Tanlangan Asarlar***,** yay. haz. M. Kadirova, Edebiyat va Sanat Neşr., Taşkent 1972.

DUBOVİTSKİİ, Viktor, BABABEKOV, Khaydarbek "The Rise and Fall of the Khokand Khanate", *Fergana Vally: The Heart of Central Asia*, Ed. S. Frederick Starr, New York 2011, s. 29-69.

Emirî Devan (Uzbek Tilindagi Şerler), yay. haz. M. Kadirova, Uzbekiston Fan Neşr., Taşkent 1972.

ERKİNOV, A., "Fabrication of Legitimation in the Khoqand Khanate Under the Reign of Umar-Khān (1225-1237/1810-1822) Place Manuscript of Baktiyār Nāma Doqāyiqı Samarkandî as a Source of the Legend of Altun Bishik" *Tex and Manuscript*, V. 19, No. 2, December 2013, s. 3-18.

ESİN, Emel, "Ahmed Yesevî Külliyesi" *DİA*, C. II, s. 162-163.

FLETCHER, Josep, "The Heyday of the Ch'ing Order in Mongolia, Sinkiang and Tibet", *The Chembrige History of China*, V. 10, s. 351-408.

GULSHONOY, Isabaeva, *XIX. Asırda Kukan Hanliğinda Madaniy Hayot*, Mirza Uluğbek Milli Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2008.

HOWORTH, H.H., *History of the Mongols From 9th To The 19th Century*, C.II, Longmans, Green, and Co, London 1830.

Hüdayarhanzade, *Ancum at-Tavarih (Zvezdı İstorii)*, Fars-Tacik Dilinden Rusçaya çev. ve izahlar müellifi Ş. Vohidov, Ş. Elşibaev, Yangi Asr Avlodi Yay., Taşkent 2011.

HÜSEYNOV, Gurban, *Vasiliy Vlademiroviç Barthold (1869-190) Hayatı, Eserleri ve Orta Çağ Tarih Eğitimine Katkıları*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2013.

İVANOV, P.P., *Oçerki po İstorii Sredney Azii (XVI-Seredina XIX. v.)*, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1958.

_____, *Vostanie Kitay-Kıpçakov v Buharskom Hanstve 1821-1825 gg.*, İzdatelstvo Akademi Nauk SSSR, Moskva 1937.

KALAN, Ekrem, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 2008.

KAMALOVA, Zebinniso Husayn, *Hokand Hanlığı'nın Son Hükümdarı Hüdayar Han ve Dönemi (1845-1875) Fergana Vadisinde Rus İşgali*, Cağaloğlu Yay., İstanbul 2020.

_____, *Türk Kültür Mirasında Kılıç ve Kalem Tutan Hatunlar*, Cağaloğlu Yayınevi, İstanbul 2019.

KARAHAN, Naciye Kök, "Türkistan Hanlıklarına Ait Belgelerde Geçen Meslek ve Unvan Adları", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 15, s. 1-30.

KAYUMOV, Aziz, *Qukan Adabiy Muhiti (XVIII-XIX. Asrlar)*, Özbekistan SSR Fenler Akademisi Neşr., Taşkent 1961.

KAYUMOV, Polatcan, *Hokand Tarihi va Uning Edabiyotı (Matarial va Hotıralar)*, neş. Aziz Kayumov, Tamaddun Yay., Taşkent 2011.

KOCASAVAŞ, Yıldız, *Yusuf Emîrî Divanı, Giriş-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım,* Çantay Kitapevi, İstanbul 2003.

KOÇ, Dinçer, *Rus Elçilik Raporlarına Göre Hokand Hanlığı*, İdeal Kültür&Yayıncılık, İstanbul 2015.

KOLDAŞEV, Şerali, Hokand Hanlığında Uygurlar, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Nevşehir 2017, s. 104-112.

_____, "The Role of the Institute of Aqsaqal (Consolor) in the Diplomatic Relations Between Kokand Khanate and the Ching Empire (1760-1864), *International Jurnal of Scientific&Tecnology Research*, V. 9, Is. 2, 2020, s. 3865-3874.

KONUKÇU, Enver, "Sayram ve Yesi", *Milletlerarası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, yay. haz., Abdulkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Ali Aktan, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1993, s. 249-253.

KÖKTEGİN, Kazım, *Yusuf Emirî Divanı, Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım,* Fenomen Yay., Erzurum 2007.

Kurbanali Hacı Halidoğlu, *Tevarih-i Hamse,* Kazan 1910.

KUROPATKİN, A. N., *Asya'nın Kalbi" Doğu Türkistan Fiziki, Coğrafi, Demografik, Etnografik, Askeri ve İktisadi Yapısı,* yay. haz. Feyzullah Uygur, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2016.

KURTULUŞ, Rıza, "Hucend", *DİA*, C. XVIII, s. 272-273.

KUTLUKOV, M., "Vzaimootnoşeniya Tsinkogo Kitaya s Kokandskim Hantsom", *Kitay i Sosedi v Novoe Noveyşee Vremya,* İzd. "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1982.

LANSDELL, Hanry, *Chinise Central Asia A Ride to Little Tibet*, V. 2, Charles Scribner's Son, New York 1894.

LEVİ, Socott C., The *Rise And Fall Of Khoqand: Central Asia İn The Global Age*, University of Pittsburg Press, Pittsburg 2010.

MACİT, Abdulkadir, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında XIX. Yüzyıl Osmanlı-Hokand Hanlığı Münasebetleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008.

MAHMUDOV, Şerzodhon, *Kukan Honlıginin Mamuriy Başkuruz Tizimi*, Özbekitan Respuplikası Fanlar Akademiyasii Tarih Enstituti (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Taşkent 2007.

Mahzuni, *Ferhana Hanları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.2408.

MERAL, Vedat, *Kurbanali Hacı Halidoğlu'nun Tevarih- i Hamse Eserinin Fergana Hanları Kısmının Transkripti ve Değerlendirilmesi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu 2019.

MILLWAERD, James A., *Beyond The Pess Economy, Ethnicity and Empire in Qing Central Asia 1759-1864*, Stenford University Press, Stanford, California 1998.

Mirza Olim Mahdûm Hoci, Tarih-i Türkistan, yay. haz., Ş. Vahidov, Yangi Asr Avlodi, Taşkent 2009.

Mirzoolim Müşrif, *Ansob us-Selatin Va Tavarih ul-Havakin (Kükon Hanlıgı Tarihi)*, yay. haz. Akbar Matgaziev, Muhabbat Usmonova, Gafuer Gulam Neşr., Taşkent 1995.

Muhammad Umar Kori Umidî Margilonî, *Tarihçe-i Turani*, yay. haz., Ş. Vahidov, Tarihiy Meros, Taşkent 2012.

Muhammed Hakimhan Töre, *Muntahab at-Tevarih (Hukand Va Buhara Tarihi, Seyahat Va Hatıralar)*, Farsçadan Özbekçeye çev. ve yay. haz., Ş. Vahidov, Yangi Asr Avladı Yay., Taşkent 2010.

Muhammed Niyâz Hukandî, *İbretü'l Havokin (Tarih-i Şahruhi)*, Fars-Tacik Dilinden Özbekçeye çev. ve yay. haz., Ş. Vahidov, Turon Zamin Ziyo, Taşkent 2014.

MUHAMMEDCANOV, Abdullah, "Taşkent*" DİA,* C. XL, s. 145-148.

MUHTAROV, A., *Dilşad i Eyo Mesto v İstorii Obşestvennoy Mıslı Tadjikskogo Naroda v XIX Naçalo XX vv*, İzdatelstvo, Duşanbe 1969.

NALİVKİN, V., *Kratkaya İstoriya Kokandskogo Hanstva*, Tipografiya İmperatorskogo universiteta, Kazan 1886.

NETTLETON, Susanna S., "Ruler, Patron,Poet^{c}Umar Khan In The Blossoming Of The Khanate Of Qoqan, 1800-1820", *International Journal of Turkish Studies*, V. 2, N. 2, 1981-82, s. 127-140.

NEWBY, L. J., *The Empire and The Khanate (A Political History of Qing Relations wirh Khoqand c.1760-1860)*, Brill Leiden, Boston 2005.

OMONOV, Izzatillo, *Umar Han Hukumronligi Davrida Qo'qan Hanliğinin Siyosiy, İjtimoiy- İqtisodiy va Madaniy Ahvoli*, Namangan Devlet Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Namengan 2016.

Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi, C. III, Devlet İlmiy Neşriyat, Taşkent 2002.

SARAY, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler (1775-1875)*, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara 2017.

SCHUYLER, Eugene, *Turkistan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and, Kuldja*, Sampson Low, Marston, Searly&Rivingson C.I, London, 1876.

SOBOLEF, L., *Lates History of the Khanates of Bokhara And Kokand*, Translated from Russian of the "Turkestan Gazette" for 1876, by P. Mosa, Foreign Depertment Press, Calcutta 1876.

Stranstvovanie Filippa Efremova v Kirgizckoy Stepi, Buharii, Hive, Persii, Tibet i İndii i Vozvraşcenie ego ottuda çrez Angliyu v Rosiyu, Kazan 1811.

SULTANOV, A., *Muhammed Salih Hoca va Uning Tarihi Cedida-i Toşkand Asari*, O'zbekiston Yay., Taşkent 2009.

ŞEN, Hüseyin, *Muhammed Ali Han Dönemi Hokand Hanlığı (1822-1842)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2020.

_____, "Munthab At-Tevarih ve 19 Yüzyıl Türkistan Tarihi Açısından Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 120, S. 237, 2018, s. 183-204.

TAGAEV, Mairambek "Hokand Hanlığı'nda (1709-1876) Dinî Teşkilat", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Dergisi*, S. 26, 2019, s. 55-73.

_____, *Hokand Hanlığı'nın (1709-1876) Sosyal ve Kültürel Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2017.

TANÇ, Mustafa, *Ömer Han Divanı, İnceleme-Metin,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 1994.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Mergīnân", *DİA*, C. XXIX, s. 181.

TEKİN, Feridun, "Hanlıklar Dönemi Çağatay Edebiyatı", *Turkish Studies*, V. 6, 2011, s. 1841-1850.

THKAHİRO, Onuma, YOYİ, Kawahara, SHİOYA, Akifumi, "An Encounter between the Qing Dynesty and Khoqand in 1759-1760: Central Asia in the Mid-Eighteenth Century", *Frontiers of History in China*, 9(3), 2014. s. 384-408.

TOGAN, Z. Velidî ,*17 Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*, Türkistan-Bilig, İstanbul 1934.

TOLKUN, Selahittin "Son Devir Çağatay Edebiyatının İki Önemli Kadın Şairi: Nâdire ve Üveysi", *İlmî Araştırmalar*, 12, İstanbul 2001, s. 167-174.

Travels in the Centrral Assia by Meer Izzat-Oollah in the years of 1812-13, Trasnlated by Captain Hederson, Attached to the Foreing Office of the Goverment of India, Foreing Depertmant Press, Calcuta 1872.

USLU, Recep, "Karategin", *DİA*, Ek-2, s. 26.

VAHİDOV, Ş., "Kukan Honlığida Unvan va Mansaplar", *Şark Yulduzı***,** S.3-4, 1995, s. 214-223.

_____, *Kukon Honligida Tarihnavislik (Genezisi, Funksiyalari, Namoyandalari, Asarlari),* Akademnaşr Yay., Taşkent 2010.

VELİHANOV, Çokan, *Russian in Central Asia*, çev. John and Robert Michell, Edward Stanford, 6 Charing Croos, London 1865.

_____, *Sobranie Soçineniy v Pyati Tomah*, T. 3 Glavnaya Redaksiya Kazahskoy Sovetskoy Ensiklopedii, Alma-Ata 1985.